

MOSLIMS

begrip

CHRISTENEN

MEI 1997
JAARGANG 23 no. 3

*imams
opleiden*

begrip

BUREAUS VOOR ONTMOETING MET MOSLIMS

Katholieke Kerk in Nederland: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum

Luybenstraat 17, 5211 BR Den Bosch. Tel. (+31) 073-6145159

Katholieke Kerk in België: S. Lambregs, pr.

Kastertstraat 19, B-3600 Genk, België. Tel. (+32) 089- 352 883

Ned. Herv. Kerk: Mevr. Josien Folbert, 'Kerk en Wereld'

Postbus 19, 3970 AA Driebergen Tel. (+31) 0343-512241

Gereformeerde Kerken in Nederland: Drs. C. van 't Leven, Dienstencentrum GKN

Postbus 203, 3830 AE Leusden. Tel. (+31) 033-4960360/4960329

REDACTIE:

M. van den Boom

J. Folbert (contacten NHK)

S. Lambregs (contacten RKK, België)

N. Landman

L. van Oers (contacten RKK, Nederland)

C. van 't Leven (contacten GKN)

G. Speelman

K. Steenbrink (eindredactie)

e-mail ksteenbrin@ggl.ruu.nl

Uitgever, redactie en administratie:

'Cura Migratorum'

Luybenstraat 17

5211 BR Den Bosch

Tel. (+31) 073-6145159

Fax. (+31) 073-6131175

Abonnementen:

f 25,- / 450 Bfrs per jaar (5 nummers)

Losse nummers: f 6,50 / 120 Bfrs

Giro 4300211 tnv Begrip/Cura Migratorum

België: Kredietbank 453-0258581-69

tnv Begrip, Kastertstraat 19, 3600 Genk

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Tekeningen: F. Kalb

IMAMS OPLEIDEN

De eerste bezorgdheid van de nieuwe moslimgemeenschap in West-Europa was vanaf het begin van de jaren zeventig vooral gericht op de moskeeruimtes: in oude huizen, gebouwen, zalen en kerkruimtes, eindelijk ook in mooie nieuwbouw werd de gelegenheid voor het gebed gevonden. De laatste tijd staat niet zozeer het investeren in stenen en gebouwen, maar het investeren in mensen centraal: hoe moet de leider van de moslimgemeenschap zijn opgeleid, hoe zou hij (betaald) werk kunnen krijgen? Er kwamen vaak felle debatten, zoals over de verwijten, dat de moslims al dan niet via schotelantennes teveel op het land van oorsprong zouden zijn gericht of de beschuldiging dat een paarse regering in Nederland de moslims een raar en vrijgevochten soort imams zou willen opdringen. In dit nummer staat het rapport centraal, dat Dr. Nico Landman heeft opgesteld op basis van een grondige terreinverkenning in Nederland. Daarnaast een kleine historische terugblik naar de tijd dat koningin Wilhelmina regeerde over vijftig miljoen moslims, toen het Koninkrijk der Nederlanden dus een der grootste moslimlanden was en er regelingen moesten zijn voor islamitische rechtbanken, scholen en pelgrimstochten.

INHOUDSOPGAVE BEGRIP MEI 1997, JAARGANG 23 NO. 3

HET ISLAMITISCH-CHRISTELIJK LEERHUIS

Melchisedek (Cokkie van 't Leven) 113

DOSSIER IMAMS OPLEIDEN

Imams opleiden binnen het Nederlandse onderwijsbestel? Samenvatting van een onderzoeksverslag (Nico Landman) 117

Ervaringen met moslimstagiaires aan de HBO-Islam te Diemen (Alle van Steenis) 135

De Nederlandse imam komt er wel, maar daarmee zijn we er nog niet (Mr. W.B. Rietvelt) 138

Lessen uit de koloniale bevoogding van vijftig miljoen moslims in Nederlands-Indië? (Karel Steenbrink) 141

Moslims in Europa 147

Boeken 157

Cursussen en ontmoetingen 164

MELCHISEDEK

Cokkie van 't Leven

Het was een bijzondere ontmoeting, van aartsvader Abraham, toen nog Abram, met Melchisedek, de priester-koning van Salem (Gen.14:18-20).

Bijbelcommentaren zien Melchisedek als een typisch Kanaänitische naam, die, vóór de verovering van de stad door koning David, toebehoorde aan één van de koning-priesters van Jeruzalem, de stad waar toen al el-Elon (vgl. Ar. *al-a'la*), de Allerhoogste, aanbeden werd, die voor de auteur van het boek Genesis geen andere is dan de God van Israël.

Abraham weet zijn neef Lot uit handen van vijandige koningen te bevrijden en komt als overwinnaar terug van het oorlogspad als hij in het 'Koningsdal' Melchisedek ontmoet.

De priester koning bracht brood en wijn, Abraham schenkt hem tienden en ontvangt de zegen van el-Elon, God de Allerhoogste, de Schepper van Hemel en Aarde.

Twee verzen later zweert Abraham bij diezelfde Naam, el-Elon, God en Schepper: ditmaal om afstand te bewaren en op bijna koninklijke wijze zijn onafhankelijkheid te tonen ten opzichte van die andere koning, zijn bondgenoot op het oorlogspad, de koning van Sodom.

De houding van Abraham roept vragen op: vanwaar die hechte band tussen Abraham en Melchisedek? Hij, vreemdeling en gast in een onbekend land, kent het belang van zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Wat ziet Abraham in Melchisedek?

Enkele aanwijzingen zijn ons gegeven: wat de twee mannen delen is het geloof in el-Elon, Allerhoogste God, Schepper van

de hemel en de aarde. Niet alleen herkent Abraham zich in deze priester-koning, hij erkent hem ook: hij deelt met hem het rituele brood en de wijn en brengt hem tienden. Aan het prille begin van de geschiedenis van de zegen van God in Abraham staat de overdracht van de zegen en de erkenning van de godsdienst van Jeruzalem, althans van deze priester-koning. Hij die door God tot een zegen gesteld is voor zijn nageslacht maar ook voor andere volkeren (Gen.12:3), deze Abraham ontvangt hier de zegen van zijn voorganger, een 'anders-gelovige': een dialoog van het eerste uur.

Maar het bijbelverhaal spreekt niet alleen van wederzijdse erkenning van hun dienst aan God Elon, de Schepper. De naam Melchisedek geeft aan dat deze koning staat voor *tsedaka*, voor recht en welzijn, en hij regeert over *salem*, stad van *salaam*, afgeleid van dezelfde stam als *sja-loom*, vrede. En wellicht verwijzen deze namen naar een minstens zo belangrijke voorwaarde voor inter-religieuze erkenning, nu met betrekking tot de gemeenschap.

Tsedaka is het bijbelse woord dat mensen ruimte en rechten verschaft. Woord dat betrekking heeft op een gemeenschap waar recht gedaan wordt, waar ieder ontvangen kan wat hem of haar toekomt, de juiste balans tussen mensen onderling alsook tussen God en mensen. De *tsadiek* is de vrome mens, een mens die recht bewerkstelligt en zo als het ware heil om zich heen schept.

Het Arabische woord *sadaka* in de Koran, dat hiermee nauw verwant is, heeft de

betekenis van waarachtigheid, betrouwbaarheid: Koran en Profeet zijn *saddik*, betrouwbaar en zij 'bevestigden de betrouwbaarheid' van de openbaringen die eerder zijn neergedaald. Beide talen kennen *sadaka/isedaka* ook in de betekenis van de tienden, als offerande aan God gebracht, zoals Abraham die gaf aan Melchisedek.

Het resultaat van recht in deze betekenis van het woord is een gemeenschap waar heil en vrede een kans krijgen. Sjaloom omschrijft de toestand van heelheid waar geen wonden zijn en waar mensen zich wel-bevinden. Het woord *salaam*, heil en vrede, is afgeleid van dezelfde stam als het woord *moslim*, de mens die zich richt op God en Hem dient en Zijn voorschriften volgt. Een moslim is geroepen te bouwen aan heil en welzijn, aan *salaam* voor deze wereld.

Joden, moslims en christenen kunnen elkaar ontmoeten, als broeders en zusters, daar waar zij in dienst aan God de Allerhoogste, inzetten voor recht en vrede op aarde.

De ontmoeting van Abraham en Melchisedek is ook een vroege bijbelse verwijzing naar het feit dat het geloof, de God van Abraham, niet zomaar is ontstaan, maar voortkomt uit en geënt is op oudere tradities, net als de godsdiensten die veel later ieder op hun eigen wijze een beroep hebben gedaan op de zegen van Abraham: jodendom, christendom en islam.

Deze opeenvolging van de godsdiensten stelt gelovigen voor de nodige vragen. Thematische het verhaal over Melchisedek de verhouding van het joodse geloof tot de aanbidding van el-Elon in Jeruzalem, ook Koran en Bijbel thematiseren de opeenvolging van godsdiensten en vanuit

hun eigen plaats in de lijn van de openbaringen.

In Soera 3, *Al-Imraan*, stelt de Koran: "Ibrahim was noch jood noch christen, maar hij was (*hanief*) een aanhanger van het zuivere geloof, die zich aan God overgaf (*muslim*) en hij behoorde niet tot de veelgodendienaars. De mensen die Ibrahim het meest waardig zijn zijn zij die hem en deze profeet navolgen en die geloven. En God is de beschermer van de gelovigen." (Soera 3: 67/68)

Moslims weten zich *hanief* in de lijn van Abraham, dienaars van de Ene God de Allerhoogste (*Allah A'la*). Zij richten zich in hun doen en laten op God als *muslimun*, in navolging van hun profeet. Zo volgen moslims Abraham na in wat hij leerde en hoe hij leefde. Daarom rekenen ook zij hem tot hun voorvader in het geloof.

In het Nieuwe of Tweede Testament trekt de brief aan de Hebreëen een parallel tussen Melchisedek en Jezus om aan te tonen dat, net als deze priester-koning, ook anderen buiten het volk Israël, die in Jezus geloven, delen mogen in de belofte van God aan Abraham (Hebr.6:19-7:3). Jezus en Melchisedek zijn priester-koning tot in eeuwigheid en brengen wijzen ons mensen de weg naar God (Hebr. 7:15-19).

Kunnen wij de dienst aan de Ene God de Allerhoogste, en het opbouwen van recht en vrede in het land, stellen als een criterium voor wederzijdse erkenning tussen godsdiensten? Zo gezien geeft het verhaal van de ontmoeting van Melchisedek, die priester was van de Allerhoogste, het recht hoog houdt en koning was over de stad van vrede, de uiteindelijke bedoeling, de intentie aan van alle dienst aan God.

criterium voor de waardering of juist de kritische afwijzing van religieuze beleving, zowel binnen alsook buiten onze eigen religieuze gemeenschap?

Samenwerken aan recht en vrede schept ruimte voor ontmoetingen. Abraham kon Melchisedek erkennen en zelfs hoger achten dan zichzelf. Hij aanvaardde en werd gedragen door de zegen van de Allerhoogste en gaf die zegen vervolgens door, eerst aan zijn nageslacht en later aan vele volkeren.

De vraag is of wij wanneer wij deze bijbelverhalen lezen, het criterium van Melchisedek niet meer gewicht zouden kunnen geven in onze contacten met anders-gelovigen. Het opent veel deuren voor dialoog en stelt dit omgaan met elkaar tevens onder kritiek.

Het heil en welzijn voor mensen en voor de schepping, als dat de inzet is van godsdienst, welnu, dan staan zij het dichtst bij God die dit waarmaken. En dat dit mogelijk is, samen met mensen die anders geloven, daarvan is Abraham mijns inziens in dit verhaal een sprekend voorbeeld.

IMAMS OPLEIDEN BINNEN HET NEDERLANDSE ONDERWIJSBESTEL?

Samenvatting van een onderzoeksverslag

Nico Landman

In 1996 voerde Dr. N. Landman in opdracht van de Staatssecretaris van Onderwijs, mevr. Netelenbos, een onderzoek uit naar mogelijkheden voor een imamopleiding in Nederland. De resultaten werden neergelegd in het rapport *Imamopleiding in Nederland: kansen en knelpunten* (Den Haag, december 1996). Hieronder volgt een sterk ingekorte versie van dit verslag.

Inleiding

In het begin van de jaren tachtig zijn er reeds signalen afgegeven dat er behoefte bestaat aan een opleiding voor imams in Nederland. De commissie Waardenburg, die in 1982 in opdracht van het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur de behoefte aan religieuze voorzieningen voor buitenlandse werknemers onderzocht, kwam reeds tot de conclusie dat een imamopleiding in Nederland gewenst is (*Religieuze Voorzieningen* 1983, p. 53-54, 71-72).

Pas tien jaar later werd deze discussie op parlementair niveau opgepakt, namelijk in de motie-Mulder-Van Dam (TK 1993-94, 23 409, nr. 8), waarin de regering werd verzocht "te onderzoeken of en op welke wijze vanuit de overheid voorwaarden kunnen worden geschapen zodat de islamitische gemeenschap, indien daaraan behoefte is, zelf tot een dergelijke voorziening kan komen en de Kamer te rapporteren omtrent de resultaten daarvan." Ter uitvoering van deze motie voerde het Ministerie van Onderwijs gesprekken met vertegenwoordigers van enkele moslimorganisaties en relevante onderwijsinstellin-

gen en vroeg advies aan de Onderwijsraad. Hoewel de Onderwijsraad slechts beperkte mogelijkheden zag voor een imamopleiding binnen het Nederlandse onderwijsbestel, wilde staatssecretaris Netelenbos gaarne weten of die mogelijkheden werkelijk benut konden worden door onderwijsinstellingen en moslimorganisaties. Het doel van de terreinverkenning, waarvan hier verslag wordt gedaan, was dan ook om uitgaande van de bevindingen van de Onderwijsraad met moslimorganisaties en onderwijsinstellingen te overleggen over de haalbaarheid van een imamopleiding in Nederland. Het zwaartepunt lag daarbij op het middelbaar onderwijs, maar ook werden andere sectoren, zoals het middelbaar beroepsonderwijs en het hoger onderwijs in de verkenning betrokken.

Vele richtingen, één imamopleiding?

De bestaande verscheidenheid aan moslimgroeperingen in Nederland heeft belangrijke gevolgen voor een mogelijke imamopleiding. Is één opleiding voor de diverse groepen denkbaar of betekent de verscheidenheid dat iedere stroming zijn

eigen imamopleiding nodig heeft? Het voert hier te ver om de diverse islamitische stromingen en organisaties in kaart te brengen. Van belang is vooral dat een imamopleiding die de grenzen tussen de soennitische moslims en overige stromingen, zoals de Ahmadi's en de Turkse Alevieten overstijgt, op voorhand onhaalbaar lijkt. Voor de *soennitische* moslims in Nederland geldt, dat er ondanks etnische scheidslijnen tussen Turkse, Marokkaanse en Surinaamse moslimorganisaties allerlei vormen van samenwerking zijn ontstaan (plaatselijke islamitische platforms, islamitische scholen, etc.), waaruit blijkt dat gezamenlijke initiatieven van moslims uit verschillende landen zeker mogelijk zijn. Tijdens de terreinverkenning werden plannen ontwikkeld voor een landelijke *Raad van Moskeeën* (inmiddels is deze ook formeel opgericht, in maart 1997). Deze raad zou volgens de initiatiefnemers de functies gaan overnemen van de twee islamitische raden (*Islamitische Raad Nederland* en de *Nederlandse Moslimraad*), die de afgelopen jaren op landelijk niveau de moslimorganisaties vertegenwoordigden, maar mede door onderlinge concurrentiestrijd te weinig erkenning wisten te krijgen. Het is mogelijk dat de nieuwe moskeeraad de aangesloten organisaties op één lijn weet te krijgen wat betreft een Nederlandse imamopleiding. In dat geval zou de raad, of een orgaan van de raad, kansrijke initiatieven kunnen nemen. Slaagt men daar niet in, dan blijft de mogelijkheid dat via lossere samenwerkingsstructuren initiatieven worden genomen die op een breed draagvlak onder de soennitische organisaties kunnen rekenen. Zo is denkbaar dat een werkgroep van onafhankelijke deskundigen, afkomstig uit de diverse

groepen, projecten voor de opleiding van imams ontwikkelt en daarvoor de steun van de moskeeorganisaties krijgt. Ook andere bestuurlijke of organisatorische constructies zijn mogelijk. Toch zal altijd de vraag naar het draagvlak en de representativiteit aan de orde moeten komen.

In beide gevallen (initiatieven onder verantwoordelijkheid van een representatief orgaan of via meer informele samenwerking) zal men rekening moeten houden met de cultureel bepaalde verschillen tussen Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en overige moslimgroepen in de verwachtingen die deze hebben ten aanzien van de theologische scholing en algemene ontwikkeling van de imam. Ook is van belang dat er inzake het islamitisch recht verschillende scholen in Nederland zijn vertegenwoordigd: zo behoren de Marokkanen tot de Malikitische rechtsschool en de Turken tot de Hanafitische. Islamitische gesprekspartners in de terreinverkenning gaven echter te kennen dat deze verschillen geen hindernis hoeven te zijn voor een gezamenlijke theologische opleiding, en bijvoorbeeld kunnen worden ondervangen door onderscheiden specialisaties.

Ondanks de pogingen tot coalitievorming moet op grond van de huidige organisatorische situatie onder de soennitische moslims rekening worden gehouden met de mogelijkheid, dat sommige afzonderlijke organisaties kiezen voor eigen opleidingsfaciliteiten.

Waarom in Nederland opleiden?

Zoals bekend worden de imams momenteel uit het buitenland gehaald, met name uit Turkije en Marokko, de landen van herkomst van de grootste groepen moslims in Nederland. Er zijn aanzienlijk

verschillen in hun opleidingsniveau's. Onder de imams in Nederland bevinden zich personen die op een Turkse universiteit hebben gestudeerd en daar niet alleen kennis hebben genomen van de islamitische traditie, maar ook van de andere wereldgodsdiensten en van cultuurhistorische ontwikkelingen in het westen. Anderzijds zijn er imams die buiten hun bestudering van de koran en de islamitische traditie nauwelijks enige scholing hebben ondergaan en daardoor een veel kleinere intellectuele horizon hebben. Het is dus niet mogelijk in generaliserende termen te spreken over het theologische opleidingsniveau van in het buitenland geschoolde imams, noch over hun kennis van de Europese samenleving. Toch komt het systeem van recrutering in het buitenland onder druk te staan en wordt steeds vaker gepleit voor een imamopleiding in Nederland. Dit blijkt vanuit verschillende motieven te gebeuren. Sommige motieven worden door vrijwel alle partijen in de discussie gedeeld, andere zijn controversieel.

Een door alle partijen gedeeld motief is dat van de taal. De huidige generatie imams spreekt in het algemeen geen of onvoldoende Nederlands. Voor hun werk binnen de moskeeën en onder de eerste generatie immigranten die afkomstig zijn uit hetzelfde land van herkomst is dit geen probleem. Maar de taalbarrière is op drie manieren voelbaar: in de communicatie met de niet-Islamitische omgeving, met moslims uit andere etnische groepen en met jongeren die de taal van hun ouders niet meer vloeiend spreken.

Naast de taalbarrière is er een toenemend, maar niet algemeen gevoeld, besef van een cultuurkloof tussen imams die zijn geboren, getogen en opgeleid in landen

met een islamitische meerderheid en de geseculariseerde Nederlandse samenleving. Een in Nederland werkende imam dient volgens de meeste moskeeorganisaties vertrouwd te zijn met de Nederlandse samenleving en cultuur, om de islamitische gemeenschap die hij dient adequate leiding te kunnen geven.

Daarnaast speelt een tweetal andere motieven een rol, die evenwel een meer omvattende visie op de toekomst van de islam in Nederland impliceren en die allerminst op consensus kunnen rekenen. Het eerste motief is dat van een "Nederlandse islam", dat wil zeggen een interpretatie van de islamitische geloofsleer en de ethiek, die aansluit op de situatie waarin moslims in Nederland zich bevinden, namelijk een religieuze minderheid in een sterk geseculariseerde samenleving. Van in Nederland opgeleide imams wordt verwacht dat zij de ontwikkeling in de richting van zo'n Nederlandse islam zouden kunnen bevorderen en hun gemeenschappen kunnen begeleiden bij hun integratie in de Nederlandse samenleving en cultuur. Een ander motief is hiervan de keerzijde, namelijk de gedachte dat in het buitenland opgeleide imams een negatieve invloed zouden hebben op de integratie van moslims in de Nederlandse samenleving. Deze zou moeten worden teruggedrongen door een imamopleiding hier te lande.

Deze laatste motieven voor een imamopleiding worden naar voren gebracht door ruimdenkende en vooruitstrevende moslims, die daarbij op steun kunnen rekenen buiten de islamitische gemeenschap. Maar door de impliciete of expliciete veroordeling van de huidige imams die met deze motivatie gepaard gaat, zijn ze binnen de moskeegemeenschappen zeer controversieel.

Door enkele grote islamitische organisaties werd tijdens de terreinverkenning terughoudend gereageerd op deze motieven voor een imamopleiding en hun implicaties voor de invulling van de opleiding. Zij zijn niet tegen de integratie van moslims in de Nederlandse samenleving, maar vrezen te rigoureuze aanpassing aan de Nederlandse context en daardoor verlies van religieuze en culturele identiteit. Zij menen dat de discussie over een Nederlandse islam leidt tot een te grote externe bemoeienis met de koers van islamitische organisaties, die ten koste gaat van authenticiteit. Het begrip "Nederlandse islam" wordt door hen met assimilatie geassocieerd. Het wordt beschouwd als een ontkenning van het universele karakter van de islamitische leer. Zij vinden dat imams beter moeten worden toegerust voor werk in de Nederlandse samenleving en de koran moeten kunnen uitleggen met het oog op de Nederlandse context. Dit impliceert in hun visie evenwel geen ingrijpende herinterpretatie van de geloofsleer of ethiek, laat staan een breuk met de traditie.

Het streven naar een imamopleiding in Nederland vindt dus een brede ondersteuning onder de moslimorganisaties, die behoefte hebben aan religieuze voorgangers met kennis van de Nederlandse taal en cultuur. De gedachte dat zo'n opleiding tevens moet leiden tot specifieke, bijvoorbeeld liberale interpretaties van de islam, zoals door sommigen gehoopt, wordt aanzienlijk minder breed gedragen.

Daarbij moet evenwel worden aangetekend, dat de huidige moskeebesturen en hun overkoepelende verbanden nog sterk worden aangestuurd door eerste generatie immigranten en een tussengeneratie die in het kader van de gezinshereniging naar

Nederland is gekomen maar elders is gesocialiseerd (vgl. Kemper 1996). Voor de toekomstige koers van islamitische organisaties zijn uiteraard de keuzen van hier opgegroeide moslims van doorslaggevend belang. Dit kan echter geen reden zijn om de hierboven beschreven visies van de huidige moskeeorganisaties te negeren.

Aanvullende argumenten voor een imamopleiding in Nederland hebben te maken met een verbreding van het takenpakket van imams, die wordt bepleit. Men wil imams inzetten in geestelijke verzorging in zorginstellingen en betrekken bij maatschappelijk werk, bijvoorbeeld voor allochtone jongeren. Deze taken buiten de moskee en de daarmee corresponderende opleidingsbehoeften, komen aan de orde in de volgende hoofdstukken.

Voor welke functie opleiden?

De inhoud en het niveau van een eventuele imamopleiding in Nederland, alsmede de haalbaarheid ervan, is niet los te zien van de functies waarvoor moet worden opgeleid en de arbeidsplaatsen voor de opgeleide functionarissen. In de discussies over dit onderwerp worden zowel functies binnen de moskeegemeenschap genoemd als maatschappelijke functies buiten de moskee.

De huidige imams functioneren voornamelijk binnen de moskeegemeenschappen. Hun taken hangen samen met de gebedsdiensten in de moskeeën (vijfmaal daags voorgaan in de gebeden, preken tijdens de wekelijkse bijeenkomst op vrijdag) en het godsdienstonderwijs dat in de moskeeën wordt gegeven, vooral aan kinderen. Daarnaast leiden zij rituelen rond geboorte, huwelijk en overlijden, waarvoor zij

vaak bij de gelovigen thuis worden uitgenodigd. Tenslotte is de imam vraagbaak in religieuze en ethische kwesties. Van hem wordt verwacht dat hij kan aangeven welk gedrag de islam in bepaalde situaties voorschrijft. (Zie verder Wagtenonk 1990).

Voor deze taken hebben de grotere moskeegemeenschappen een theologisch geschoolde voorganger in dienst. Er zijn naar schatting 380 moskeeën in Nederland, waarvan tussen de 200 en 250 met een gesalarieerde imam.

Met uitzondering van een groep van ongeveer 90 imams, die door door het Turkse Directoraat voor Godsdienstzaken naar Nederland worden uitgezonden, zijn de rechtspositie en arbeidsvoorwaarden van deze imams ongunstig. Een discussie over een opleiding tot imam kan daarom niet om de vraag van het beroepsperspectief heen: voor welke functies wil men opleiden: vrijwilligerswerk of zwaar onderbetaalde banen? Of is er een meer aantrekkelijke arbeidsmarkt te creëren? Een oplossing van dit probleem wordt door sommige moslimorganisaties gezocht in het inzetten van imams in geestelijke verzorging in zorginstellingen, educatieve functies en maatschappelijk werk. Door deze inzet in te vullen middels parttimefuncties kunnen religieuze voorgangers met één been in de moskeegemeenschap staan en met het andere in een school, een zorginstelling of een instelling voor maatschappelijk werk. Voorstanders van deze optie wijzen niet alleen op de financiële voordelen ervan, maar hopen tevens dat het maatschappelijk isolement waarin vele imams hun werk verrichten, wordt doorbroken, hetgeen de kwaliteit van hun werk in de moskee ten goede zal komen.

De behoefte aan islamitische geestelijke

verzorgers in gevangenissen, zorginstellingen en de krijgsmacht wordt in toenemende mate erkend (vgl. De Gruijter 1996). Er zijn al diverse "gevangenisimams", zij het meestal niet in dienstverband, maar werkend op declaratiebasis. Enkele ziekenhuizen hebben parttime een imam in dienst genomen. "Geestelijk verzorger" is daarom een potentieel beroepsperspectief bij een imamopleiding. Overigens moet het aantal banen dat hiervoor beschikbaar zal komen, niet worden overschat: meer dan enkele tientallen formatieplaatsen moet niet worden verwacht. Over de vereiste kwalificaties, en daarmee over de opleidingsbehoeften, wordt momenteel een discussie gevoerd, waarin naast moslimorganisaties ook de zorginstellingen een belangrijke stem hebben.

De inzet van theologisch geschoolde moslims in het onderwijs en het sociaal werk is nog in mindere mate het onderwerp van discussie geweest. Ook hier liggen evenwel beroepsperspectieven. Met het groeiende aantal moslimkinderen op Nederlandse basisscholen groeit ook de behoefte aan islamitisch godsdienstonderwijs en aan voldoende gekwalificeerde docenten (Karagül 1994, p. 199). In de hulpverlening komt de vraag op of moslimorganisaties en imams niet meer moeten worden betrokken bij maatschappelijk werk onder allochtonen.

In al deze gevallen worden de vereiste kwalificaties van in te zetten personeel in belangrijke mate bepaald door de instelling. In het onderwijs zijn de bevoegdheden wettelijk geregeld. Bij inzet van moslims in het maatschappelijk werk rijst de vraag in hoeverre men een theoloog wenst met sociaal-agogische vaardigheden, ofwel een sociaal-agogisch opgeleide moslim die tevens kennis heeft van de

islam.

Zowel binnen de moskeegemeenschap als daarbuiten liggen beroepsperspectieven voor theologisch geschoolde moslims. Anderzijds zijn deze perspectieven met veel onzekerheden omgeven. Voor functies binnen de moskeeën bestaan twijfels over de arbeidsvoorwaarden. Functies buiten de moskeeën dienen in de meeste gevallen nog te worden gecreëerd. Bij maatschappelijke functies zullen altijd naast de theologische kennis aanvullende opleidingseisen gesteld worden.

Voor initiatieven tot een imamopleiding in Nederland noopt deze situatie op de arbeidsmarkt tot voorzichtigheid. Het is ongewenst dat grote aantallen leerlingen zich uitsluitend voor banen in deze onzekere markt kwalificeren. Het verdient daarom aanbeveling dat bij de ontwikkeling van opleidingstrajecten voor imams of islamitische theologen wordt gestreefd naar brede inzetbaarheid, bijvoorbeeld door de mogelijkheden voor stapelstudies en bidiplomering serieus te onderzoeken.

Tot welk niveau opleiden?

Over het opleidingsniveau, dat nodig is om de genoemde functies binnen de moskee naar behoren te kunnen vervullen, verschillen de meningen. Men kan ook zeggen dat het mogelijk is de imamfunctie op verschillende niveaus uit te oefenen.

Voor de rituele functies is scholing op middelbaar niveau voldoende. Hiervoor is kennis van een deel van de Arabische korantekst nodig, vaardigheid in het correct en melodieus reciteren ervan, en praktische kennis van de rituelen. In Nederland betekent dit, dat naar trajecten in het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs gekeken moet

worden.

Voor het preken en het beantwoorden van religieuze en ethische vragen van de gelovigen is een verdergaande theologische scholing vereist. Men verwacht van een imam/prediker een gedegen kennis van de inhoud en betekenis van koran en profetische traditie. Verder verwacht men didactische en retorische vaardigheden. De geconsulteerde organisaties gaan er vanuit dat in de Nederlandse situatie minimaal een HBO-opleidingsniveau gewenst is, wil de imam met voldoende gezag kunnen spreken. Velen menen dat een universitaire scholing gewenst is, om de moslims leiding te kunnen geven in complexere religieuze, ethische en zingevingsvragen, juist in de westerse samenleving waarin moslims een religieuze minderheid vormen. Het leven van moslims in Nederland is sterk vervlochten met de niet-islamitische omgeving en men wordt op straat, op het werk, via de televisie voortdurend geconfronteerd met ideeën, normen en waarden waartegenover men zijn positie moet bepalen. Het vinden van een islamitische identiteit in deze situatie en de positiebepaling tegenover de omgeving is een creatief proces waarbij heel wat meer aan de orde is dan de vraag of een hoofddoek wel of niet verplicht is. Overtuigend religieus leiderschap vereist in deze situatie zowel een diepgaande kennis van de islamitische theologie en wet als een grote vertrouwdheid met denkpatronen in de dominante cultuur. Ook vanuit het oogpunt van emancipatie van de moslimgemeenschap lijkt het gewenst, dat de religieuze leiders een opleidingsniveau hebben dat gelijkwaardig is met dat van predikanten en priesters.

Voor de maatschappelijke taken die men imams c.q. religieus geschoolde moslims

wil laten verrichten, worden, zoals gezegd, andere of aanvullende kwalificaties verwacht. In de hieruit voortvloeiende opleidingsbehoeften kan grotendeels worden voorzien vanuit bestaand onderwijsaanbod op hogescholen of universiteit, zo nodig toegespitst op specifieke behoeften van moslims.

Binnen of buiten het Nederlandse onderwijsbestel?

Omdat het debat over imamopleiding in Nederland zich toespitst op een opleiding die door de Nederlandse overheid wordt erkend en bekostigd, wordt bijna vergeten dat er vanuit het particuliere initiatief een en ander tot stand is gekomen.

In de meeste moskeeën in Nederland wordt elementair koranonderwijs voor kinderen verzorgd. Soms wordt vervolgonderwijs aangeboden voor jongeren in de middelbare schoolleeftijd of geïnteresseerde volwassenen. Op enkele plaatsen is dit aanbod uitgebouwd tot particulier bekostigde imamopleidingen, die gericht zijn op specifieke homogene moslimgroepen. Zo heeft de *Federatie Ahmadiyya Anjuman Isha'at Islam Nederland* (FAAIIN) een parttime opleiding tot hulpimam. De inbedding van de FAAIIN in een internationaal netwerk van geestverwante organisaties (Ahmadiyya-beweging, Lahore) maakt het mogelijk kandidaat-imams voor een vervolgonpleiding naar Lahore, Pakistan te sturen (Onderwijsraad 1994, p.38-39). De stichting *al-Ouakf al-Islami* is onlangs in Tilburg een imamopleiding begonnen. De oudste en verst ontwikkelde particuliere imamopleidingen in Nederland zijn die van de *World Islamic Mission* ("Jamia Madinatul Islam") en de *Stichting Islamitisch Centrum Nederland*.

De *Jamia Madinatul Islam* te Den Haag, voortkomend uit de *World Islamic Mission* (WIM), ontwikkelt en verzorgt onderwijs op middelbaar en hoger niveau, dat aansluit op het elementaire godsdienstonderwijs dat wordt gegeven in de moskeeën die bij de WIM zijn aangesloten. Men onderscheidt drie niveaus: een vooropleiding die twee tot drie jaar duurt, een eveneens twee tot drie jaar durende vervolgonpleiding waarin de student hetzij de koran uit het hoofd leert, hetzij bepaalde vaardigheden in het koranreciet aanleert, en tenslotte het hogere niveau, waarin studenten kunnen kiezen tussen een vier à vijfjarige opleiding tot imam of een zeven à achtjarige opleiding tot theoloog. Van de 128 leerlingen komt ruim de helft in het weekend, een kwart doordeweek na schooltijd. De overigen volgen een dagopleiding, deels in internaatverband. De leerlingen komen voornamelijk uit de Hindostaans-Surinaamse en Pakistaanse gemeenschap voort.

Ook de *Stichting Islamitisch Centrum Nederland* (SICN) verzorgt een kleinschalige imamopleiding waarvan de inhoud ontleend is aan de religieuze opleiding van geestverwante organisaties in Turkije. De studenten kunnen na afronding van de studie imam worden in een van de bij de SICN aangesloten moskeeën. Tijdens de opleiding lopen de studenten al stage in deze moskeeën. Het onderwijs wordt in de avonden en het weekend aangeboden. De actieradius van deze theologische opleiding is grotendeels beperkt tot de kleine kring van de bij de SICN aangesloten moskeeën (ongeveer dertig).

In Turkije bestaat sinds 1994 een imamopleiding op VO-niveau die speciaal voor Turkse leerlingen uit Nederland is opgericht. Het is een initiatief van de *Islamiti-*

sche Stichting Nederland en de *Turks-Islamitische Culturele Federatie*, de twee landelijke koepels waarin de meerderheid van de Turkse islamitische organisaties samenwerken. Het lesprogramma bestaat uit een combinatie van wereldse en religieuze vakken (zie voor details: Karagül & Wagtenonk, 1994, p.29-31). Getracht wordt een deel van het onderwijs in het Nederlands te geven. De Nederlandse overheid is niet gelukkig met dit initiatief, dat de schoolloopbaan in Nederland doorbreekt. De initiatiefnemers zien de Turkse imam-hatipschool evenwel als een belangrijke verworvenheid en als een nuttige bijdrage aan de oplossing van de taalbarrière tussen Turkse imams en de Nederlandse omgeving. Overplaatsing van deze opleiding naar Nederland, respectievelijk de oprichting van een vergelijkbaar instituut in Nederland wordt wenselijk geacht, maar men twijfelt aan de haalbaarheid daarvan en heeft daarom nog geen concrete stappen in die richting gezet.

Ook moslimorganisaties in de overige Europese landen recrutereren hun imams tot nu toe voornamelijk in de landen van herkomst. Daarnaast zijn in verschillende West-Europese landen imamopleidingen gestart. De meeste verkeren nog in een opbouwfase. Alle worden particulier gefinancierd. Alleen in Engeland zijn enkele van deze opleidingen ingebed in het reguliere onderwijs. Een daarvan, het *Hijaz-College* in Nuneaton, nabij Birmingham, wordt door een aantal Surinaamse moslims uit Nederland bezocht.

Dit bestaande aanbod in Nederland en elders heeft om verschillende redenen de behoefte aan opleidingsfaciliteiten binnen het Nederlandse onderwijsbestel niet weggenomen. De Turkse opleiding wordt beschouwd als een tussenoplossing, zolang

het Nederlandse onderwijsbestel geen adequate alternatieven biedt. De particuliere opleidingen bedienen slechts een deel van de moskeegemeenschap in Nederland. Ze zijn gebaseerd op religieuze opleidingsmodellen in de landen van herkomst en slechts weinig toegespitst op de Nederlandse situatie.

De behoefte van de meeste moslimorganisaties om opleidingsmogelijkheden voor imams in te bedden in het onderwijsbestel, hetzij binnen bestaande onderwijsinstellingen, hetzij door de oprichting van zelfstandige, maar door de overheid erkende islamitische onderwijsinstellingen, is gebaseerd op de volgende overwegingen. Een buitenschoolse opleiding aan leerplichtige kinderen leidt al gauw tot een zware belasting van de leerlingen. Voor opleidingen na de leerplichtige leeftijd is inbedding in het bestel van belang met het oog op de waarde van de getuigschriften. Samenwerking met bestaande instellingen kan voorts belangrijke onderwijsinhoudelijke voordelen hebben, vooral als naast de verwerving van theologische kennis de verwerking van westerse denkwijzen en bestudering van de Europese samenleving als onderdeel van de opleiding wordt gezien. Tenslotte zijn er financiële redenen om inbedding in het Nederlandse onderwijsbestel na te streven.

Trajecten in het voortgezet onderwijs

Omdat in Nederland theologie-opleidingen in het hoger onderwijs thuishoren, spitst de discussie over imamopleiding zich toe op een universitaire studie. Maar binnen de islamitische gemeenschap bestaat ook belangstelling voor een imam-opleiding op het niveau van het voortgezet onderwijs,

zoals dit ook in de landen van herkomst gebruikelijk is. Men moet op jonge leeftijd beginnen, al was het alleen maar om de koran en andere religieuze teksten uit het hoofd te leren, zo zegt men. Maar in het algemeen wordt niet bedoeld dat jongeren van twaalf jaar al een keuze dienen te maken voor het beroep van imam en vervolgens tot dat beroep worden opgeleid. Veeleer wordt gewezen op het belang van kwalitatief goed algemeen vormend onderwijs, waarbinnen onderwijs in de islam een plaats zou moeten krijgen. Dit islamonderwijs richt zich niet speciaal op een toekomstige beroepsgroep van imams, maar op alle moslimkinderen. Diegenen die zich vervolgens tot imam willen laten scholen kunnen dat in een vervoltraject doen, maar krijgen tijdens het voortgezet onderwijs al een noodzakelijk geachte bagage mee. Het betreft slechts een voortraject, met andere woorden een vakkenpakket dat relevant is voor een beroepsopleiding na het voortgezet onderwijs. De keus of een leerling zich al of niet wil gaan richten op een religieuze functie, wordt pas gemaakt na de algemeen vormende VO-opleiding. Toch denken zij aan een omvangrijk religieus onderwijsaanbod (meer dan tien uur per week in de bovenbouw).

Om aan deze behoefte tegemoet te komen suggereerde de Onderwijsraad twee mogelijkheden. 1) Men zou een bestaande school bereid moeten vinden voor geïnteresseerde moslimleerlingen de vrije ruimte in het voortgezet onderwijs (7 uur per week) te benutten en dit moeten aanvullen met een buitenschools, of althans particulier te bekostigen deel in de avonduren of weekenden; 2) of men zou een islamitische school voor voortgezet onderwijs moeten oprichten en daar een imamoplei-

ding of voortraject moeten inrichten.

Op de eerstgenoemde optie werd tijdens de terreinverkenning door zowel moslimorganisaties als door scholen sceptisch gereageerd. Onderwijsorganisaties vonden dat het gewenst onderwijsaanbod in feite een beroepsopleiding betekent, die niet thuishoort in het algemeen vormend onderwijs. Openbare en christelijke onderwijsorganisaties achtten zo'n aanbod in strijd met de identiteit van de school. Daarnaast zijn er praktische bezwaren: Benutting van een groot deel van de vrije ruimte (of zelfs de volledige vrije ruimte) wordt onmogelijk geacht omdat deze vrije ruimte meer dan nodig is voor extra studielessen, extra lessen Nederlands, e.d. In andere gevallen wordt de vrije ruimte benut om zich als school te profileren, bijvoorbeeld op het gebied van sport, kunst of internationaal onderwijs. De benutting van de vrije ruimte voor een imamopleiding zou voor de huidige scholengemeenschappen een ingrijpende wijziging van hun profiel impliceren. Enige bereidheid tot een dergelijke wijziging is in de terreinverkenning niet gebleken.

Iets meer interesse hebben sommige scholen voor een in omvang zeer beperkt aanbod op het terrein van de islam en het Arabisch als keuzevakken in het voortgezet onderwijs, zolang dit onderwijs niet een te groot beslag legt op de beschikbare tijd en energie van de leerlingen en zolang het de school geen geld kost. Het (Modern Standaard) Arabisch is al een examenvak in het mavo, havo en vwo. Leerplannen zijn ontwikkeld en er bestaat een lerarenopleiding. Over het vak "islameducatie" is een discussie gestart door de Academie voor Theologie en Levensbeschouwing van de Hogeschool Holland, die er de leraren voor opleidt (zie bene-

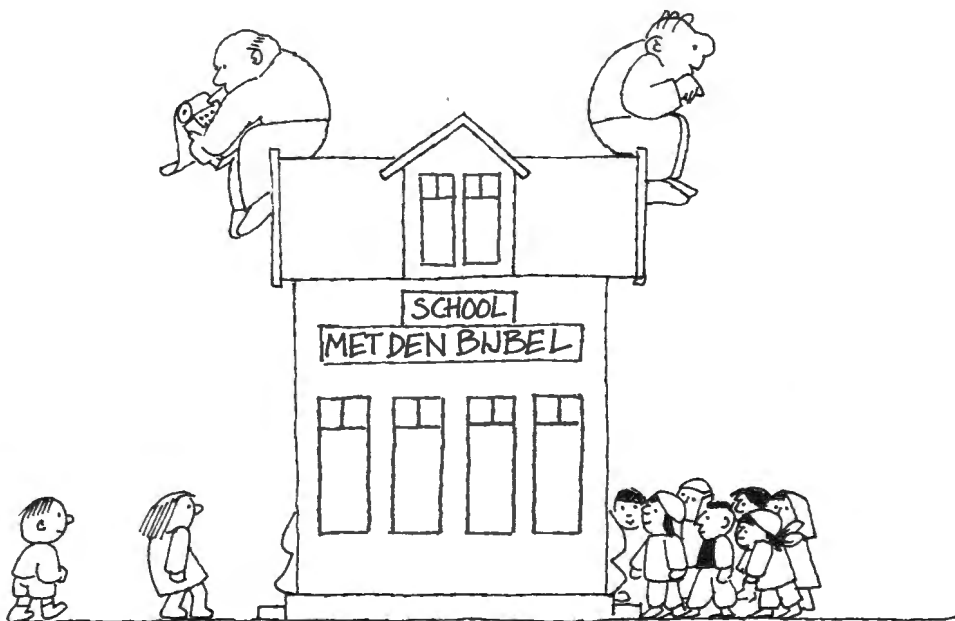
den). Men bepleit invoering van dit vak, niet zozeer als voorbereiding op een imamfunctie, maar als een middel om voor moslimleerlingen op school een beter sociaal en pedagogisch klimaat te scheppen, de kwaliteit van het onderwijs daarvoor te verbeteren en tevens de afstand tussen school en huis te verkleinen. Hoewel ook dit pleidooi bij de geraadpleegde onderwijsinstellingen nog niet op een warm onthaal kan rekenen, bieden zij wel enige openingen voor islameducatie. Daarbij denkt men niet aan belijdend godsdienstonderwijs maar aan islameducatie in brede zin. Men ziet dat dan ook het liefst ingebed in intercultureel onderwijs of vakken waarin ook andere religieuze stromingen aan de orde komen. De bereidheid is echter wel afhankelijk van aanvullende financiering, omdat de reguliere middelen ontoereikend zijn. Zonder een stimulans door de overheid, in de vorm van subsidiëring van enkele pilotprojecten op dit terrein, moet daarom worden betwijfeld of islameducatie een serieuze kans zal krijgen.

Tot zover de bestaande VO-scholen. Maar welke mogelijkheden zijn er voor een islamitische VO-school? Nederland heeft momenteel 29 islamitische basisscholen. Bij deze basisscholen en hun koepelorganisatie, de Islamitische Scholen Besturen Organisatie (ISBO) leeft de behoefte hun leerlingen vervolgonderwijs te bieden en dus een middelbare school te stichten. Zo'n school zou dan tevens voor geïnteresseerde leerlingen extra onderwijs kunnen geven dat hen voorbereidt op een religieuze functie.

De Wet op het Voortgezet Onderwijs en de daarbij horende uitvoeringsbepalingen werpen echter aanzienlijke barrières op

voor de stichting van scholen, in het bijzonder voor scholen van een nieuwe richting. Het gaat met name om de stichtingsnormen en de gehanteerde prognosemethodieken voor toekomstige leerlingenaantallen. Voor een scholengemeenschap voor mavo, havo en vwo heeft men al gauw 800 leerlingen nodig. Bij prognoses wordt uitgegaan van de uitstroom uit de basisscholen van dezelfde richting. Moslimkinderen op openbare scholen mogen dus niet worden meegeteld. Op basis van die methodieken is een islamitische VO-school in Nederland onhaalbaar. In dit verband zijn de recente voorstellen van de *Onderwijsraad* betreffende richtingvrije scholenplanning van belang. De Raad beveelt de herinvoering aan van een systeem dat werkt met schriftelijke verklaringen van ouders van potentiële leerlingen, dat hun kinderen een bepaalde school zullen bezoeken (*Onderwijsraad*, 1996, p.63). Zo'n systeem zal naar verwachting de kans op islamitische VO-scholen vergroten. Maar vooralsnog lijken de geldende procedures om een VO-school bekostigd te krijgen, voor moslims geen soulaas te bieden.

Naar analogie van een Chassidisch-Joodse school voor voortgezet onderwijs wordt echter gewerkt aan een alternatieve constructie, die een islamitische VO-school dichterbij moet brengen. Op basis van artikel 75b van de Wet op het Voortgezet Onderwijs is de *Christelijke Scholengroep Amsterdam* (CSGA) bereid een cursus te starten ten behoeve moslimleerlingen. Deze cursus kan worden gegeven in een apart gebouw door een islamitische organisatie, te weten de *Islamitische Stichting voor Voortgezet Onderwijs* (ISVO). Het betreft hier dus een samenwerking tussen een christelijke en een islamitische

onderwijsorganisatie. De CSGA treedt op als bevoegd gezag maar in de praktijk zal de ISVO de geplande cursus verzorgen. Daartoe kan een binnenkort leegkomende locatie van de CSGA worden gebruikt. De CSGA acht dit in overeenstemming met zijn christelijke identiteit, mits het een tijdelijke constructie is, die de islamitische organisatie op termijn in staat moet stellen op eigen benen te staan. Men hoopt reeds in 1997 met een brugklas te kunnen starten.

De oprichting van een islamitische VO-scholen staat niet gelijk met de totstandkoming van een imamopleiding in het voortgezet onderwijs. In het geval van het Amsterdamse project wordt beoogd een programma te ontwikkelen met ruime aandacht voor godsdienstonderwijs (koran, koranuitleg en -reciet, geloofsleer, ethiek, etc). Ook wordt onderwijs in het Arabisch, de taal van de koran, aangeboden. Dit onderwijs is identiteitsvormend en bedoeld voor alle leerlingen.

In de tweede fase hoopt men evenwel voor een deel van de leerlingen een specialisatie te kunnen aanbieden die nadrukkelijk als voorbereiding voor theologisch vervolgonderwijs is bedoeld. Op deze wijze hoopt men een vergelijkbare functie te kunnen vervullen als de *imam-hatip-scholen* in Turkije. Hoewel slechts een deel van de leerlingen theologische vervolgonderwijs zal gaan volgen, kan de beoogde opleiding worden beschouwd als onderdeel van een opleidingstraject voor aanstaande imams.

Trajecten in het middelbaar beroepsonderwijs

Het middelbaar beroepsonderwijs is nog nauwelijks aan de orde gekomen in discussies over een imamopleiding. Er zijn ook geen initiatieven van moslimorganisaties bekend om in het mbo een imamopleiding, resp. een voortraject voor een imamopleiding te realiseren. Een eventuele

imam-opleiding in het mbo lijkt evenwel enkele voordelen te hebben boven een imam-opleiding in het mavo, havo en vwo. Waar het algemeen vormend onderwijs slechts met veel moeite ruimte kan bieden voor een imamopleiding die bovendien nog grotendeels in een buitenschools aanbod moet worden ondergebracht, lijkt het beroepsonderwijs meer ingericht op de gewenste opleidingsfaciliteiten. Bovendien doet zich bij het mbo niet het probleem voor dat reeds op twaalfjarige leeftijd voor een imamfunctie moet worden gekozen, of althans "voorgesorteerd". Het mbo richt zich immers op leerlingen van zestien jaar en ouder.

Bij de imam- of islamtrajecten in het mbo moet rekening worden gehouden met de op 1 januari 1996 in werking getreden *Wet Educatie en Beroepsonderwijs*, WEB. Deze wet beoogt het beroepsonderwijs en de volwasseneducatie in Nederland meer samenhang te geven door de zeer uiteenlopende opleidingen in deze sector dezelfde kwalificatiestructuur te geven en ze onder te brengen in een beperkt aantal regionale opleidingscentra (ROC's).

In deze kwalificatiestructuur, die bedoeld is om het aanbod aan beroepsonderwijs te laten aansluiten op de maatschappelijke behoefte eraan, worden voor ieder beroep vier niveaus onderscheiden, waarmee vier typen opleiding corresponderen: assistent-opleiding, basisberoepsopleiding, vakopleiding en middenkader/specialistenopleiding. De eindtermen voor elk niveau worden nauwkeurig omschreven in een document dat wordt ontworpen door de landelijke organen voor het beroepsonderwijs.

Binnen dit nieuwe wettelijke kader is een imamopleiding op mbo-niveau theoretisch mogelijk. Het is evenwel de vraag of aan

de wettelijke voorwaarden kan worden voldaan, zoals de oprichting van een landelijk orgaan voor de beroepsgroep van imams, en de aanwezigheid van een duidelijk beroepsperspectief voor studenten. Of er op het terrein van het mbo initiatieven uit islamitische kring zullen komen, moet worden afgewacht. Dit is afhankelijk van het proces van organisatie- en coalitievorming onder de moslimorganisaties. Initiatieven zijn alleen kansrijk als ze in overleg met de bestaande regionale opleidingscentra worden ontplooid.

Voortrajecten met islameducatie en Arabisch, die als bijvak naast een beroepsopleiding of opleiding in de volwasseneducatie kunnen worden gevolgd, zijn aanzienlijk makkelijker te realiseren in de regionale opleidingscentra. Los van de discussie over een imamopleiding kan worden bekeken of het grote aantal moslimleerlingen in deze grootschalige opleidingscentra niet een onderwijsaanbod op het terrein van de islam, in de vorm van bijvakken, rechtvaardigt.

Trajecten in het hoger onderwijs

In het kader van de Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (WHW) kan een imamopleiding op verschillende manieren vorm krijgen:

- Een opleiding verzorgd door en onder verantwoordelijkheid van een bestaande bekostigde universiteit of hogeschool. Dit impliceert beschermde titulatuur voor de afgestudeerden, studiefinanciering voor voltijs studenten die aan de voorwaarden voldoen, en bekostiging van de instelling.
- Een opleiding, verzorgd door een bijzonder hoogleraar aan een openbare universiteit namens en onder verantwoorde-

lijkheid van een vereniging of stichting, al dan niet aanvullend op een reeds bestaande opleiding. De verantwoordelijkheden voor het universitair onderwijs en de universitaire examens enerzijds en anderzijds dat voor het onderwijs en de examens bij de bijzondere hoogleraar moeten scherp worden onderscheiden (het beginsel van de "duplex ordo"). Het onderwijs en examens bij de bijzondere hoogleraar geven geen recht op beschermde titulatuur en studiefinanciering en de leerstoel wordt niet de overheid bekostigd. (Wel komt het voor dat de overheid de organisatie die de leerstoel instelt, subsidieert).

- Een opleiding verzorgd door en onder verantwoordelijkheid van een "aan te wijzen" (te erkennen) universiteit of hogeschool. Deze optie betekent: beschermde titulatuur voor de afgestudeerden en studiefinanciering voor voltijds studenten die aan de voorwaarden voldoen; er bestaat geen aanspraak op bekostiging van de instelling. De aanwijzing kan slechts plaatsvinden als ten genoegen van de minister het bewijs is geleverd dat het initiële onderwijs (en in het geval van een universitaire instelling ook het wetenschappelijk onderzoek) van voldoende kwaliteit is. Dit impliceert dat de universiteit of hogeschool al enige jaren moet bestaan voordat zij voor erkenning in aanmerking komt.

- Bovendien kan een opleiding worden verzorgd door en onder verantwoordelijkheid van een nieuwe door de overheid te bekostigen universiteit of hogeschool. Daarvoor is evenwel een wijziging van de (bijlage van de) WHW noodzakelijk.

Bij elke poging een islamitische theologi-

sche opleiding binnen het Nederlandse hoger onderwijs in te stellen, komt de vraag aan de orde in hoeverre kan worden aangehaakt bij bestaand aanbod. Binnen het hoger onderwijs bestaan momenteel de volgende voorzieningen op het gebied van de islamstudie:

1. Wetenschappelijke bestudering van de islam heeft traditioneel aan verschillende Nederlandse universiteiten een plaats in de theologische en de letterenfaculteit, in samenhang met opleidingen in de godgeleerdheid of de talen en culturen van het nabije oosten. Om historische redenen staat in de theologische faculteiten de christelijke godsdienst centraal en is de aandacht voor niet-christelijke godsdiensten bescheiden. Wel is het mogelijk dat een student zich in de specialisatiefase vooral op islamstudie toelegt. Let wel: het gaat hier niet om islamitische theologiebeoefening, maar om literair-historische of fenomenologische bestudering van het verschijnsel islam.

2. Aan de *Academie voor Theologie en Levensbeschouwing van de Hogeschool Holland* wordt sinds 1995 de opleiding tot leraar voortgezet onderwijs van de tweede graad in islam/godsdienst (populair aangeduid als de "HBO-islam") verzorgd. Deze opleiding is tot stand gekomen door nieuw onderwijsaanbod op het terrein van de islam (ongeveer een derde van het totale aanbod) te combineren met bestaand onderwijsaanbod (godsdienstwetenschap, didactiek, etc.).

3. Aan de Universiteit van Amsterdam bestaat sinds 1992 een bijzondere leerstoel islam, ingesteld door de Stichting Bijzondere Leerstoel Islam. De leeropdracht

betreft de hedendaagse islam, zijn geschiedenis en cultuur, alsmede de moderne vormgevingen en uitingen van de islam en islamitische organisaties in de West-Europese en in het bijzonder de Nederlandse samenleving. Vanuit de leerstoel wordt onderwijs aangeboden en discussiebijeenkomsten georganiseerd die moeten bijdragen aan een beter begrip voor de culturele betekenissen van de islam. De stichting heeft geen ambities aan de leerstoel een imamopleiding te verbinden.

4. Op de Interconfessionele PABO te Amsterdam wordt sinds het studiejaar 1994/95 aan moslimstudenten de mogelijkheid geboden zich te kwalificeren voor islamitisch godsdienstonderwijs op basischolen.

Voor een nieuwe islamitische theologische opleiding heeft aansluiting bij universiteiten of hogescholen belangrijke infrastructuur, onderwijskundige en financiële voordelen heeft boven het streven naar aparte instellingen. De inbedding in een brede instelling heeft bovendien het voordeel dat de student wordt voorbereid op werk in een multi-culturele context. Er kan in dat geval evenwel een conflict ontstaan tussen de verantwoordelijkheid en bevoegdheid van de instelling en het streven van moslims naar zeggenschap over de eigen ambtsopleiding. Dit knelpunt is al gebleken bij de nieuwe opleiding tot tweedegraads leraar islam/godsdienst in Diemen. Men heeft hier moslimdocenten aangetrokken voor de islamvakken. Formeel is de islamitische inbreng in de opleiding echter beperkt tot een adviseerende functie van een stichting waarin moslims zijn vertegenwoordigd. De *Islamitische Raad Nederland* achtte in die

constructie de inbreng van representatieve moslimorganisaties onvoldoende gewaarborgd. (Karagül en Wagtendonk 1994, p. 27).

Dit verschil van mening illustreert een knelpunt dat zich ook bij toekomstige, vergelijkbare initiatieven waarin universiteiten cq hogescholen met moslimorganisaties samenwerken, kan voordoen. De bezorgdheid van moslimorganisaties over islamonderwijs dat onder eindverantwoordelijkheid staat van niet-moslims, is begrijpelijk. De gevoeligheid onder moslimorganisaties voor externe bemoeienis met en controle over de inhoud van een imamopleiding is ook tijdens de terreinverkenning steeds gebleken. Daartegenover staat evenwel het belang van de onderwijsinstellingen, dat in het geding is als wordt verwacht dat zij in onderwijsinhoudelijke en personele aangelegenheden een deel van hun bevoegdheden zouden moeten afstaan aan derden, in dit geval aan islamitische organisaties.

Wellicht biedt voor een imamopleiding in het hoger onderwijs een duplex ordconstructie een uitkomst. Dan worden de meest identiteitsgebonden vakken onder verantwoordelijkheid van een moslimorganisatie aangeboden. Deze vormen een aanvulling op een wetenschappelijke of vakgerichte opleiding die onder verantwoordelijkheid van een universiteit of hogeschool valt. Er liggen hier theoretische mogelijkheden door aan te haken bij de hierboven genoemde voorzieningen op het terrein van islamstudie en het Arabisch. Daarnaast zou aansluiting kunnen worden gezocht bij HBO-opleidingen culturele en maatschappelijke vorming, maatschappelijk werk en dienstverlening en godsdienst-pastoraal werk. De voorbereiding van een islamitische theologische

opleiding en imamopleiding aan een bestaande universiteit of hogeschool veronderstelt in ieder geval een nauwe samenwerking tussen deze instellingen en een moslimorganisatie die het vertrouwen heeft van moskeeorganisaties die t.z.t. afgestudeerden in dienst moeten nemen.

Sommige moslimorganisaties wensen de optie open te houden van een eigen instelling voor islamitisch hoger onderwijs. Het is denkbaar dat dit wordt gerealiseerd als een particuliere instelling, gefinancierd vanuit fondsen in de islamitische wereld, zoals enkele in Engeland en Frankrijk gevestigde instellingen. In dat geval heeft men volledige vrijheid inzake de inrichting van het onderwijs en de kwalificaties van het personeel. De drempels voor een conform de bepalingen van de WHW aangewezen islamitische theologische universiteit of hogeschool zijn echter hoog, vanwege het te leveren bewijs van de kwaliteit van het initiële onderwijs (en bij een universiteit tevens het onderzoek). Dit lijkt slechts op langere termijn een haalbare optie, omdat er in Nederland momenteel nog te weinig hoog opgeleid moslimkader voorhanden is (vgl. Wagten-donk 1995).

Om te voorzien in opleidingsbehoeften op de terreinen van islamitische geestelijke zorg, maatschappelijk werk en het onderwijs is mogelijk geen islamitische theologiestudie nodig maar kan worden gedacht aan varianten of aanvullingen op bestaand hoger beroepsonderwijs. Bij de tweedegraads lerarenopleiding islam/godsdienst in Diemen is door een combinatie van oud en nieuw aanbod een nieuwe opleiding ontstaan. Bij deze optie moet wel met wettelijke procedures rekening worden gehouden, die de start van een nieuwe opleiding vóór het jaar 1999 vrijwel on-

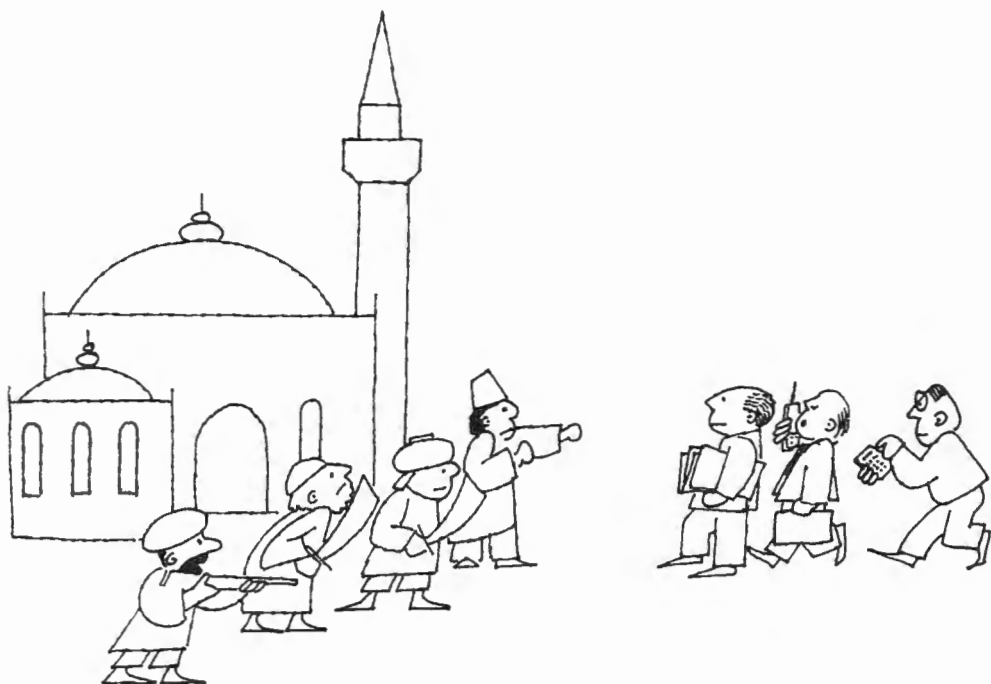
mogelijk maken. Een alternatieve mogelijkheid is dat binnen een bestaande opleiding een islamitische specialisatie of variant wordt opgezet. In dat geval zijn de procedures korter en is de haalbaarheid groter. Voor de duidelijkheid: het gaat dan niet om een imamopleiding, maar om een beroepsopleiding voor functies buiten de moskee. Wie afstudeert in een islamitische variant van een lerarenopleiding, opleiding tot maatschappelijk werker of pastoraal werker, is geen imam, omdat dit predikaat slechts door islamitische organisaties kan worden toegekend.

De moslimorganisaties oriënteren zich momenteel nog op de mogelijkheden in het hoger onderwijs en uitgewerkte voorstellen zijn niet bekend.

Aanbevelingen

1. Gezien de terechte zorg van moslimorganisaties over te grote externe bemoeienis met hun ambtsopleiding moeten beleidsmakers bij de overheid aan de moslimgemeenschap duidelijk maken dat een imamopleiding weliswaar past in het Nederlandse beleid van integratie en emancipatie van minderheden, maar de autonomie van de moslimgemeenschappen in dezen erkennen.

2. Bij de voorbereiding van een imamopleiding in het Nederlandse onderwijsbestel past de Nederlandse overheid op grond van de scheiding van kerk en staat geen initiërende, maar een reagerende rol. De overheid dient initiatieven van moslimorganisaties en onderwijsinstellingen af te wachten. Wel kan de voorbereiding worden ondersteund door goede voorlichting en advisering.

Gezien de terechte zorg van moslimorganisaties over te grote externe bemoeienis..

3. Aanvragen voor een imamopleiding dienen mede te worden beoordeeld op de breedte van het draagvlak onder de moslimorganisaties. Samenwerking tussen soennitische en overige moslimorganisaties kan daarbij redelijkerwijs niet worden geëist. Bij de soennitische organisaties kan een representatief landelijk orgaan van moslimorganisaties een belangrijke rol spelen, maar ook lossere vormen van samenwerking kunnen voldoende draagvlak opleveren, bijvoorbeeld in de vorm van een projectgroep met moslimkader, dat het vertrouwen heeft van de verschillende organisaties.

4. De beroepsperspectieven voor imams en moslimtheologen buiten de moskee dienen nader te worden onderzocht en de resultaten van dit onderzoek dienen rich-

ting te geven aan de planning van opleidingsfaciliteiten.

5. Zolang het perspectief op betaalde banen binnen de moskeegemeenschap mager is, dienen studenten aan een imamopleiding alternatieven te hebben en breder inzetbaar te zijn.

6. Vanwege de variatie aan opleidingsbehoeften dient er in principe ruimte te zijn voor diverse imamopleidingen en opleidingstrajecten met een islamitisch theologische component in verschillende sectoren van het onderwijs, te weten: een voortraject in het voortgezet onderwijs, eventueel een traject in het middelbaar beroepsonderwijs, een islamitische theologieopleiding en voorzieningen in het HBO gericht op maatschappelijke/religieuze functies.

7. Zolang de initiatieven nog niet worden aangestuurd door een landelijk representatief orgaan, is denkbaar dat afzonderlijke groepen binnen verschillende sectoren van het onderwijs opleidingsfaciliteiten trachten te realiseren. Coördinatie tussen opleidingsmogelijkheden is evenwel essentieel. Voorstellen moeten daarom mede worden beoordeeld op verwijzings- en doorstromingsmogelijkheden naar andere sectoren.

8. Ondanks het bestaan van particuliere imamopleidingen in Nederland en overige West-Europese landen, verdienen pogingen van moslimorganisaties om een imamopleiding binnen het onderwijsbestel te situeren, ondersteuning op grond van de gewenste integratie en emancipatie van de moslims in Nederland.

9. De stichting van enkele islamitische VO-scholen in de grote steden verdient een reële kans te krijgen, eventueel door samenwerking met een bestaande scholengemeenschap. De constructie die wordt toegepast bij de bedoelde school voor joods voortgezet onderwijs en die tevens wordt voorgesteld door een islamitische organisatie in Amsterdam, vormt daartoe een reële mogelijkheid. De mogelijkheid om bij een bestaande scholengemeenschap de vrije ruimte te benutten voor een imamopleiding, moet als onhaalbaar worden afgewezen.

10. De introductie van islameducatie op VO-scholen met veel moslimleerlingen is weliswaar een zaak die onder de eigen verantwoordelijkheid van de scholen valt, maar enkele pilotprojecten zouden door de overheid kunnen worden ondersteund om meer inzicht te krijgen in de betekenis die dit vak kan hebben voor identiteitsontwikkeling van moslimjongeren.

11. Op korte termijn lijkt een imamopleiding in het mbo onhaalbaar vanwege

onduidelijkheid over de beroepsperspectieven. Voor de langere termijn verdient deze optie in overleg met moslimorganisaties nader te worden onderzocht.

12. Een pilotproject om ervaring op te doen met onderwijs in het Arabisch en islameducatie in het mbo zou enkele jaren door de overheid ondersteund kunnen worden.

13. Omdat het hoger onderwijs tijdens de terreinverkenning slechts beperkt aan de orde is geweest in de vorm van een inventarisatie van wensen en wettelijke mogelijkheden, worden hier geen concrete voorstellen gedaan. Wel is duidelijk dat de moslimorganisaties veel belang hechten aan zelfbeschikking inzake opleidingen voor hun voorgangers. Duplex-orde constructies verdienen te worden onderzocht in overleg tussen moslimorganisaties en hogescholen en/of universiteiten.

14. Hogescholen kunnen met islamvarianten op of binnen hun opleidingen in de sector Gedrag en Maatschappij bijdragen aan de vorming van theologisch geschoold moslimkader dat inzetbaar is in maatschappelijk functies.

15. Ondanks het algemene beleid van terugdringing van het aantal HBO-opleidingen zou de mogelijkheid van dergelijke islamvarianten op HBO-opleidingen (naar analogie van de tweedegraads lerarenopleiding islam/godsdienst) moeten worden geboden, uiteraard binnen de wettelijke voorwaarden en volgens de wettelijke procedures.

16. Vanwege het ongewisse beroepsperspectief is het van belang dat studenten van dergelijke opleidingen breder inzetbaar zijn. Daarom zouden de mogelijkheden voor stapelstudies en bidingering nader onderzocht en wellicht verruimd moeten worden. Men denke aan de moge-

lijkheid van VO-docenten die zowel islameducatie als geschiedenis kunnen geven.

17. Op grond van de vrijheid van godsdienst dient het religieuze organisaties vrij te (blijven) staan om buitenlandse imams te recruter en is een ruimhartig toelatingsbeleid noodzakelijk.

18. Zolang volledige Nederlandse en op de Nederlandse situatie toegespitste imamopleidingen nog niet zijn gerealiseerd, vormen applicatiecursussen en bijscholingscursussen om imams beter toe te rusten voor taken buiten de moskee een goed en haalbaar alternatief. In deze cursussen kan het gaan om een verbetering van de taalvaardigheid in het Nederlands, op specifieke functies toegespitste kennis en sociaal-agogische vaardigheden waaronder interculturele communicatie. Het is gewenst dat de overheid dergelijke cursussen steunt.

Literatuur

Abdus Sattar, S. "Toekomstige imams in Nederland", *Begrip Moslims-Christenen* 119 (1994) 11-14.

Boom, M. van den. "Moslims op school, wat maken we ervan", *Begrip Moslims-Christenen* 121 (1994) 16-21.

Groot, A.H. de & R. Bakker, *Haalbaarheidsonderzoek naar de mogelijkheden van islamitisch godsdienstonderwijs in Nederland*. Leiden 1994.

Islam-educatie / leraar godsdienst-islam. Verslag van contacten met scholen in het kader van marktonderzoek naar de behoefte aan islam-educatie en aan leraren islam in het voortgezet onderwijs, Diemen: Hogeschool Holland, Academie voor Theologie en Levensbeschouwing, 1994.

Karagül, A. & K. Wagtendonk, *De Imams: hun taak, hun functie en hun opleiding*, Den Haag: Islamitische Raad Nederland, 1994.

Karagül, A. *Islamitisch godsdienstonderwijs op de basisschool in Nederland. Theorie en praktijk in vergelijking met enkele Europese en Moslimse landen*, Amsterdam: proefschrift UvA, 1994.

Kemper, F. *Religiositeit, etniciteit en welbevinden bij mannen van de eerste generatie Marokkaanse moslimmigranten*, proefschrift Nijmegen, 1996.

Kessel, N. van. *Verlangd basisonderwijs in de gemeente 's-Gravenhage*, Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen, 1994.

Landman, N. *Van mat tot minaret. De institutionalisering van de islam in Nederland*, Amsterdam 1992.

Ministerie van Onderwijs, Turkse Republiek, *Bozyazi Anadolu Imam-Hatip Lyceum; een culturele brug tussen Nederland en Turkije*, z.p.z.j. (brochure)

Multi-Culturele geestelijke verzorging in zorginstellingen: een pilot-project, Utrecht: Academisch Ziekenhuis Utrecht, Dienst Geestelijke Verzorging, 1996.

Onderwijsraad, *Advies van de Onderwijsraad over de opleiding van islamitische geestelijken (imams) in relatie tot het voortgezet onderwijs*, Den Haag, 1994.

Onderwijsraad. *Advies "Richtingvrij en richtingbepalend"*. (Adviezen Onderwijsraad, no.1) Den Haag, 1996.

Religieuze voorzieningen voor etnische minderheden in Nederland. Rapport tevens beleidsadvies van de niet-ambtelijke werkgroep ad hoc (commissie Waardenburg). Rijswijk 1983.

Spalburg, I. "Moslims in het voortgezet onderwijs", *Begrip Moslims-Christenen* 121 (1994) 5-9.

Symposium Islam en Geestelijke Verzorging, in de Nieuwe Kerk te Amsterdam, 11 april 1994, Studiemap. Amsterdam: Stichting Bijzondere Leerstoel Islam, 1994.

Turks-Islamitische Culturele Federatie, *Opleidingsproject Turkse Islamitische geestelijken*, Rotterdam 1993.

Wagtendonk, K. "Imams in Nederland: waar staan zij voor?" in: *Schriftgeleerden in de moderne islam*, J.G.J. ter Haar & P.S. van Koningsveld (red.). Muiderberg 1990, 102-120.

Wagtendonk, K. "Vormen van raad en werkwijzen van islamitische raadgevers onder de moslims in Nederland". in: A. van Dijk (red.). *Raad in religie; Raadvragen en -geven in enkele religieuze tradities, speciaal in multi-religieus Nederland*, Zoetermeer: Boekencentrum 1995, p. 60-79.

Yar, H. "Islam-educatie in Turkije". *Begrip Moslims-Christenen* 121 (1994) 22-25.

ERVARINGEN MET MOSLIMSTAGIAIRES AAN DE HBO-ISLAM IN DIEMEN

*Alle van Steenis, docent didacriek
Academie voor Theologie & Levensbeschouwing
Hogeschool Holland*

Aan de Academie voor Theologie en Levensbeschouwing van het Hogeschool Holland in Diemen is in 1995 de tweedegraads opleiding Islam-godsdienst gestart. Dit gebeurde vanuit de behoefte in het onderwijs naar geschoold moslim kader dat breed inzetbaar is. Studenten worden opgeleid tot leraar islamitisch godsdienstonderwijs en Islam educatie in het Voortgezet Onderwijs en het Middelbaar Beroeps Onderwijs. Studenten aan deze opleiding volgen voornamelijk Islam specifieke vakken welke worden gedoceerd door moslimdocenten. Daarnaast volgen zij een aantal algemeen levensbeschouwelijke vakken binnen de opleiding tot leraar godsdienst. Immers ook deze moslim studenten hebben nu en in hun toekomstig werkveld hun plaats in de multiculturele samenleving. Een groot deel van de opleiding is ingevuld vanuit het perspectief van de beroepsvoorbereiding. Afgestudeerden dienen immers te beschikken over de vaardigheden die van elke docent of educatief werker worden verwacht. Daarnaast wordt van hen verwacht dat zij een brugfunctie kunnen vervullen en kunnen bemiddelen tussen verschillende culturen: tussen de school of instelling en de thuissituatie van moslim jongeren. Naast deskundigheid op het godsdienstige en theologische terrein van de Islam is ook een gedegen kennis van en vertrouwdheid met de Nederlandse (levensbeschouwelijke) context vereist.

Dit artikel is geschreven vanuit het perspectief van de beroepsopleider. Waar loopt een vakdidacticus tegenaan, wanneer het gaat om het opleiden van toekomstige docenten islam-godsdienst?

Het gaat hier om twee grote problemen. Het eerste probleem dat ik wil noemen heeft te maken met de *stageschool*. Hoewel een groot aantal scholen vanuit hun identiteitsdenken zich open stellen voor moslim stagiaires is er ook een aantal Protestants Christelijke en Katholieke scholen waar men niet zit te wachten op een islamitische stagiair. Immers, dat past niet in de identiteit van de school, ook al is niet zelden 40% of soms 60 % van de schoolbevolking van islamitische achtergrond. Het zijn voor ons als opleiders wel de bijzondere scholen waar onze studenten het vak kunnen leren. Want dat is de plek, waar het vak levensbeschouwing of godsdienst op het rooster staat. En als het

goed is vindt in dit vak de interreligieuze dialoog plaats.

Er zijn scholen waar de docent godsdienst en levensbeschouwing zich wezenloos schrok toen daar dat meisje met hoofd-doekje aanklopte: "Hallo, ik ben van de Hogeschool Holland. Ik kom hier stage lopen." Dat had de docent zich niet gerealiseerd. Oké, er kwam iemand van de islam opleiding. Maar dat die achtergrond ook zo zichtbaar was! En misschien heeft de docent gelijk. In zoverre, dat er in ieder geval in bredere kring een discussie nodig is binnen de school.

"Mevrouw, ik vind het fijn dat ik bij u op school stage mag lopen, maar ik geef u geen hand als ik u ga ontmoeten." Op zich goed dat deze manlijke student al bij voorbaat aangaf geen handen te schudden met vrouwen, vanuit zijn interpretatie van de *sjarie'a*. Alleen een stukje uitleg daar-

over in de richting van de docente of het spreken met de student over interpretaties van de *sjarie'a* had een hoop problemen bij de communicatie kunnen voorkomen. Een docent aan een MBO reageerde bij de eerste ontmoeting zeer direct op zijn vrouwelijke stagiaires: "Belachelijk dat jullie mij geen hand geven. Hier is dat een vorm van beleefdheid. En willen jullie met die kleding een positief beeld van de islam neerzetten?"

De dames kwamen geschokt en gesluierd terug naar de opleiding.

Ook deze confrontatie hoort bij een proces van bewustwording en integratie. Mensen moeten de kans krijgen zich te bezinnen op de eigen identiteit. Wij kunnen als Theologische Academie van de Hogeschool niet zonder meer onze stagiaires dumpen op een school voor voortgezet onderwijs. Acceptatie en dus integratie begint met dialoog. Openheid is dan ook noodzakelijk.

Ik noem u het voorbeeld van de school, waar de schoolleiding en ook de vakgroep levensbeschouwing, zeer welwillend stonden opzicht van het aannemen van een stagiaire islam. Dat er daarna een discussie uitbrak onder de docenten maakte duidelijk dat integratie en dialoog niet zomaar vanzelfsprekend zijn. De stagiaire met hoofddoek kreeg van verschillende docenten in de school opmerkingen over verstoppertje spelen te horen. Zij trok zich terug in het vaklokaal levensbeschouwing en volgde een zeer zware stage.

Weer een andere stagiaire was erg enthousiast begonnen aan haar stage. Zij gaf les en sprak deze lessen door met haar begeleidend docent. Dat ging allemaal goed. Zij beschreef hem als een geweldige begeleider en een bekwaam docent. De docent noemde haar een enthousiaste stagiaire met veel kwaliteiten. Tot op het moment dat hij haar ging bevragen over haar hoofddoek.

"Is dat echt nodig zo'n ding?" "Waarom doe je dat ding niet af in de school?"

"Realiseer je, je niet hoe onderdrukkend dat is?" Kortom allerlei vragen vanuit naïef onbegrip gesteld, die op deze studente als zeer kwetsend over kwamen. Zij begreep niet dat een docent godsdienst zo intolerant kon zijn en zo weinig kennis had van islam.

Het tweede probleem dat ik wil noemen ligt aan de kant van de *studenten*. De vraag die één van de stagebegeleiders uit het land daarover stelde was: "Hoe interreligieus willen deze studenten zelf zijn?"

Natuurlijk deze studenten hebben niet voor niets gekozen om aan de enige HBO Islam opleiding in Nederland te studeren. Zij kiezen er voor om bewust vanuit hun levensbeschouwing een opleiding te volgen. Zij willen zich met deze opleiding in een later beroep dienstbaar maken in en voor de moslim gemeenschap in Nederland. Wij weten dat het voor integratie van moslimjongeren van wezenlijk belang is dat jongeren zich bewust worden van hun eigen identiteit. Daardoor ontwikkelen zij meer zelfvertrouwen, zelfrespect en stabiliteit in zelfconcept [Verkuyten 1992]. De studenten aan de islam opleiding volgen dan ook meerdere islam specifieke vakken. Deze studenten kunnen in hun latere beroep een belangrijke betekenis hebben voor de identiteitsontwikkeling van moslimjongeren. Van Bommel spreekt dan van een druppel op een gloeiende plaat [Trouw; 11 januari 1997]. In ieder geval is er een ontwikkeling gestart.

Een conrector aan een christelijke school gaf aan het zeer belangrijk te vinden islamitische jongeren de kans te geven een stage te volgen. Gedacht vanuit de identiteit van de school zag hij dit als een verantwoordelijkheid. "Op een christelijke school moet het juist kunnen." Ik spreek van een zeer tolerante school. Al na het

eerste gesprek nam deze conrector contact op met onze opleiding. Hij sprak vanuit een grote bezorgdheid. "Deze meisjes kunnen het programma, zoals wij ze dat aanbieden niet volgen. Zij kunnen niet een dag met de conciërge door de school. Zij reageren zeer onaangepast en stellen zich zeer intolerant op. Geen hand geven is nog tot daar aan toe, maar de felheid van uitspraken en extreme uitingen. Het is alsof deze meisjes geen hand willen geven, maar wel alles naar hun hand willen zetten."

Hier is meer aan de hand dan onbegrip. Onze studenten hebben ook nog veel te leren, voordat zij in staat zijn de brugfunctie te vervullen waartoe zij worden opgeleid. Willen deze studenten in de toekomst werkelijk die brugfunctie vervullen dan is naast deskundigheid op het godsdienstige en theologische terrein van de Islam ook een gedegen kennis van en vertrouwdheid met de Nederlandse context vereist. Studenten zullen moeten leren begrip te hebben van, en respectvol om te gaan met allerlei facetten, mensen en stromingen in deze interculturele gesecculariseerde samenleving. Immers de maatschappij bestaat niet uit losse individuen maar uit individuen die met elkaar moeten samenleven. Daarom belasten koran en soenna de mens als lid van de maatschappij met een bepaalde taak in die maatschappij. De mens als sociaal wezen (Soera 49:13) moet een evenwichtige rol in de maatschappij spelen om de maatschappij goed te laten functioneren [Karagül 1994]. Misschien hebben studenten van de islam opleiding wel de prachtige taak bruggen te bouwen in scholen tussen moslim leerlingen en docenten voortgezet onderwijs. Dit zal inderdaad een zaak zijn van lange adem en vereist een zeer open interreligieuze en communicatieve houding van de islam studenten.

Dat er in scholen behoefte is aan een

leerkracht islam die inzetbaar is voor meer dan alleen maar islamitisch godsdienstonderwijs is door meerdere scholen beaamd in het vooronderzoek naar de mogelijke oprichting van een HBO Islam aan de Hogeschool Holland. Dit onderzoek vond plaats in 1993-1994. Ook toen al werd gedacht aan een sleutelfiguur naar collega docenten en tussen school en thuis. De docent islam moet dan onder meer de volgende kwaliteiten en bekwaamheden hebben: communicatieve vaardigheden, brede belangstelling aan de dag leggen, evenwichtige persoonlijkheid, kennis bezitten van en vertrouwd zijn met de Nederlandse cultuur, goed op de hoogte van en ingevoerd zijn in de achtergronden van Turkse en Marokkaanse leerlingen, in staat zijn samen te werken in een schoolteam.

Voor ons ligt nog een lange weg tot integratie. Wij als opleiders hebben hier een belangrijke taak in. Echter, zonder de bereidheid van scholen en studenten om open en ongesluierd de communicatie aan te gaan lukt dat nooit.

Geciteerde literatuur:

Arslan Karagül, *Islamitisch godsdienstonderwijs op de basisschool in Nederland theorie en praktijk in vergelijking met enkele Europese en moslimlanden*, Amsterdam, 1994.

M. Verkuyten, *Zelfbeleving van jeugdige allochtonen; een sociopsychologische benadering*, Amsterdam, 1992.

DE NEDERLANDSE IMAM KOMT ER WEL MAAR DAARMEE ZIJN WE ER NOG NIET

Mr. W.B. Rietvelt

Algemeen directeur van de Hogeschool Holland in Diemen

Sinds enkele jaren wordt in Nederland gediscussieerd over de wenselijkheid en mogelijkheid van een Nederlandse imamopleiding. In opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen deed Dr. Nico Landman een terreinverkenning naar de mogelijke inkadering van een imamopleiding binnen het Nederlandse onderwijs: *Imamopleiding in Nederland: kansen en knelpunten*. Binnen het Nederlandse voortgezet onderwijs ontbreken vooralsnog de kaders en aanknopingspunten voor het inrichten van een imamopleiding. Voor het MBO en HBO lijkt met name een 'aanhaak'-constructie perspectief te bieden.

De verwachting lijkt gewettigd dat moslimorganisaties binnen enkele jaren met initiatieven voor een Nederlandse imamopleiding op HBO of WO-niveau zullen komen.

Intussen verdient de ontwikkeling van *algemeen vormende voortrajecten binnen het VO* serieuze aandacht: Arabisch (inmiddels een examenvak in het mavo, havo en vwo) en *islam-educatie* (een nieuw te ontwikkelen vak) kunnen een relevante voorbereiding zijn op een imamopleiding in het tertiair onderwijs - meent Landman. Onder islam-educatie verstaat Landman islamitisch godsdienstonderwijs dat erop gericht is om de identiteit van moslimleerlingen te versterken. Dit is noodzakelijk om voor deze leerlingen op school een beter sociaal en pedagogisch klimaat te scheppen; de kwaliteit van het onderwijs wordt daarmee verbeterd en de afstand tussen de schoolcultuur en de thuiswereld van allochtone leerlingen verkleind.

De terreinverkenning wijst uit dat er een grote discrepantie is tussen de theorie van

het openbaar onderwijs: pluriformiteit en ruimte voor alle levensbeschouwingen en de praktijk binnen de muren van de VO-school. Op de (religieuze) identiteit van een groeiend aantal moslimleerlingen wordt hoogstens marginaal ingespeeld. Op veel christelijke en katholieke scholen wordt met verwijzing naar de grondslag het vak godsdienst traditioneel-christelijk ingevuld. Andere godsdiensten, waaronder islam, worden doorgaans belicht vanuit christelijk perspectief. De aandacht voor islam als godsdienst en cultuur is, ook binnen scholen met aanzienlijke percentages moslimleerlingen, over het algemeen bedroevend.

Landman vult islam-educatie in als islamitisch godsdienstonderwijs. Wij achten een bredere invulling noodzakelijk en bepleiten islam-educatie allereerst te verstaan als onderwijs in de islam als godsdienst en cultuur vanuit een meer objectief perspectief en bestemd voor *alle leerlingen*. Islamitisch godsdienstonderwijs is daarvan een verbijzondering.

Stelt u zich eens voor. Den Haag besluit dat Engels als schoolvak uit de lessentabel verdwijnt en hetzelfde geldt voor Nederlandse taal. Want waarom zouden onze kinderen Engels op school moeten leren, terwijl ze een aardig mondje Engels oppikken van de TV? En Nederlands leren ze wel op straat. Een volstrekt ondenkbaar voorstel? Inderdaad. Verplichte schoolvakken dus.

En Islam-educatie? Anders dan in de ons omringende landen wordt in Nederland het al dan niet programmeren van intercultureel onderwijs, levensbeschouwelijke vorming of islam-educatie overgelaten aan de inzichten van de afzonderlijke scholen.

Een vak voor de vrije ruimte. Misschien - als er nog ruimte voor is en anders niet. Een volstrekt ondenkbare handelwijze. Inderdaad, ze berust ons inziens op een denkfout.

Onze samenleving heeft zich in de afgelopen decennia ontwikkeld tot een pluriforme samenleving. Communicatie tussen culturen en bevolkingsgroepen is zeker in ons kleine en dichtbevolkte land levensnoodzakelijk. Communicatie ontstaat niet vanzelf maar moet worden geleerd en naarmate anderen ons vreemder zijn zullen we harder en meer moeten leren. Als we nalaten dat leren te organiseren, creëren we problemen.

Binnen de school van vandaag doen zich klemmende problemen voor: confrontatie en fricties tussen (groepen) leerlingen, intolerabel gedrag en de relatief hoge percentages schooluitval onder allochtone leerlingen als structureel fenomeen.

Onze kinderen leren wel wiskunde en Engels. Maar het versterken van de eigen identiteit van moslimleerlingen, het overbruggen van de kloof tussen de twee werelden waarin allochtone leerlingen moeten zien te overleven, het oefenen van interculturele communicatie - dat doen we tot op heden niet.

Het invoeren van Islam-educatie - al dan niet ingebed in intercultureel onderwijs of levensbeschouwelijke vorming/vakken waarin religieuze stromingen serieuze aandacht krijgen - vereist een omslag in het denken van schoolleidingen en de prioriteiten die zij stellen. Om islameducatie op openbare, christelijke en algemeen bijzondere scholen met veel moslimleerlingen mogelijk te maken, is tijdelijke stimulering middels enkele gesubsidieerde pilotprojecten gewenst.

Een dergelijke ontwikkeling levert een wezenlijke bijdrage aan onze multi-culturele samenleving en voorziet in een breed gevoelde behoefte - zowel binnen de moslimgemeenschap als binnen maat-

schappelijke organisaties. Islam-educatie is van belang als voortraject voor een mogelijke imamopleiding maar het maatschappelijke belang ervan gaat veel verder.

De politieke discussie heeft zich in de afgelopen periode toegespitst op de imamopleiding. In feite is hier sprake van een versmalling van de problematiek. Minstens zo essentieel is de vorming van moslim-kader. Jonge mensen met een opleiding waar grondige kennis van de islam deel van uitmaakt, die inzetbaar zijn binnen alle sectoren van ons maatschappelijk bestel. Landman bepleit in dit kader dat binnen het HBO opleidingstrajecten bestaande uit een combinatie van vakgericht onderwijs en islamstudie dienen te worden ontwikkeld. Zijn aanbeveling (14) luidt "Hogescholen kunnen met islamvarianten op of binnen hun opleidingen in de sector Gedrag en Maatschappij bijdragen aan theologisch geschoold moslimkader dat inzetbaar is in maatschappelijke functies."

De aanbeveling sluit aan bij de praktijk op de Hogeschool Holland waar de combinatie van vakgericht onderwijs en islamstudie in de vierjarige lerarenopleiding-Islam met succes wordt ontwikkeld. Daarnaast wordt momenteel in samenwerking met de Hogeschool de Horst in Driebergen de mogelijkheid onderzocht om te komen tot uitruil van leertrajecten gedrag en maatschappij en islamstudie. Ook andere sectoren binnen het HBO verdienen daarbij ons inziens aandacht; wij denken aan zorg, welzijn en economie. Langs deze weg wordt structureel werk gemaakt van het opleiden en scholen van moslimkader.

Met de instelling van de lerarenopleiding-Islam en de steun die de school daarbij krijgt vanuit het Centrum voor Islam Studies, ontwikkel zich alhier een expertisecentrum dat op dit terrein goede diensten kan verlenen.

Het moge duidelijk zijn: met de imamalleen zijn we er niet.

Wij zagen altijd eerst de verschillen. Laat ons toegeven, dat wij op die verschillen eigenlijk verliefd waren: het autochtoon Indonesische, de adat, de eigen cultuur van elk dier volken imponeerde ons en vol overgave hebben wij ernaar gestreefd al dat verscheiden eigene te respecteren en tot zijn recht te doen komen.

J. van Baal, *Indologenblad*, 27 mei 1980, blz. 13

Het is zeker overdreven te beweren dat de Nederlanders een multiraciale of multiculturele samenleving aan het worden zijn, maar wel opmerkelijk is de bereidheid zich als een dergelijke samenleving te beschouwen.

Ernest Zahn, *Regenten, rebellen en reformatoren. Een visie op Nederland en de Nederlanders*, Amsterdam, 1989, blz. 329

Is de beoogde vergelijking tussen het toenmalige Indië en het huidige Nederland niet erg geforceerd? Indië bestond uit een los samenhangend conglomeraat van volken, als eilandbewoners voor elkaar vreemd, elk met een eigen cultuur en taal en vanouds ressorterend onder eigen 'hoofden'. Nederland kent een verzameling van etnisch-culturele groeperingen die van elders afkomstig zijn en die, hoewel sociaal min of meer gemarginaliseerd, te midden van de autochtone bevolking leven, zonder veel gelegenheid zich tot afzonderlijke culturele gemeenschappen te formeren.

Bovendien is de getalsmatige verdeling over Nederlanders en allochtonen volstrekt verschillend. Op een bevolking van 60 miljoen inheemsens waren er in de jaren dertig in Indië niet meer dan ruim 200.000 Nederlanders—0,34%—, terwijl ze in het huidige Nederland 14 van de 15 miljoen uitmaken. Dààr vormden de Nederlanders een numeriek verwaarloosbare minoriteit van vreemde oorsprong, hiër zijn ze vanouds gevestigd en als meerderheid onaantastbaar dominant. Een overeenkomstig contrast geldt voor de positie van de islam, waartoe in indië de grote massa van de bevolking behoorde, terwijl het in Nederland om niet meer dan 400.000 personen gaat.

J.A.A. van Doorn, *Indische lessen. Nederland en de koloniale ervaring*, Amsterdam, Bert Bakker, 1995: 104-105.

LESSEN VANUIT DE KOLONIALE BEVOOGDING OVER VIJFTIG MILJOEN MOSLIMS IN HET VOORMALIGE NEDERLANDS-INDIE?

Karel Steenbrink

Indonesië telt nu bijna 200 miljoen inwoners. Daarvan is ruim 87% of ongeveer 175 miljoen moslim. Daarmee is dit land het grootste moslimland ter wereld. Er zijn in dit tropische land ongeveer net zoveel moslims als in alle Arabische landen bij elkaar. Toch komen die moslims zelden in het nieuws. Dit komt vanwege het eigen karakter van de islam in dat gebied: de islam heeft er geen militant politiek karakter, terwijl de staatsideologie van de *Pancasila* juist alle godsdiensten als gelijkwaardig erkent.

Toeristen die naar het huidige Indonesië gaan, merken soms ook niet zoveel van die godsdienst van de islam. Temidden van de vele moskeeën, op het overwegend islamitische eiland Java, liggen daar toch de wereldvermaarde hindoeïstische en boeddhistische tempels van Prambanan en Borobudur, schitterend hersteld onder een islamitische president, Hadji Soeharto. Die bijnaam *hadji* heeft Soeharto toegevoegd aan zijn naam sinds hij enkele jaren geleden de bedevaart naar Mekka heeft gedaan. Desondanks vinden we bijvoorbeeld een door deze president geplante heilige Bodhi-boom bij weer een ander gerestaureerd Boeddhistisch heiligdom, *Candi Sewu* (letterlijk: het heiligdom met de duizend tempels, omdat er heel veel, welgeteld 248 kleine en grote kapellen voor de Boeddha staan). En op het eiland Bali dansen de Hindoes dat het een lieve lust is en er jaarlijks miljoenen toeristen komen voor hun processies, kleurige lijkverbrandingen en schitterende feesten. - Hoe zit en vooral hoe zat dat met die vele religies van Indonesië en hoe ging

een koloniale Nederlandse overheid daarmee om?

Indonesië is een eilandrijk en daarom vol met havensteden, scheepsbouwers, handelaren en dus een knooppunt van internationale betrekkingen. Gelegen tussen India en China, of iets verder nog het Midden-Oosten en Japan, heeft het met die volkeren handel gedreven en wat daar bij hoort: feest gemaakt, gemengde huwelijken gesloten en gewoontes en gebruiken overgenomen. In het alledaagse Indonesisch vinden we leenwoorden uit het Portugees, Nederlands, Sanskriet en Tamil (talen van India), Arabisch en Chinees, om er slechts enkele te noemen. Behalve door de Portugezen en Nederlanders is Indonesië nooit door een macht van verre overheerst. Vanaf de vierde eeuw zijn er al tekenen van invloeden van Hindoeïsme en Boeddhisme. Er is in de zevende eeuw een verslag van een Chinese boeddhistische monnik, die op weg naar India eerst enkele jaren de heilige taal sanskriet studeerde in een boeddhistisch centrum in Sriwijaya, bij het huidige Palembang op Zuid-Sumatra. Tot aan de 15e eeuw zijn het vooral de Indonesiërs zelf geweest die naar India gingen om daar de ontwikkelde godsdiensten te leren en dan hun nieuwe verworvenheden in hun eigen land te verbreiden. Daar kwam op de duur een heel eigen kunstvorm uit, ook wel eigen hindoeïstische verhalen, die een aparte vertaling werden van de hindoeïstische en boeddhistische tradities. Het *wajang*-spel, waar overigens ook veel christenen en moslims dol op zijn, is een van de mooiste voorbeelden van deze

eigen hindoeïstisch-boeddhistische cultuur van Indonesië. De verhalen van Rama, Krishna en andere hindoeïstische helden of goden worden ook door de huidige moslims en christenen gebruikt, zoals de West-Europese cultuur de Griekse en Romeinse Pallas Athene, Apollo en Venus in ere houden als symbolen voor spirituele waarden. Typisch was, dat de verering voor de Hindoe-goden gescheiden bleef van de verering voor de Boeddha. Er waren Sjiwa-monniken, Visjoeïtische en Boeddhistische monniken. Die leefden gescheiden en ook wel in concurrentie met elkaar. Maar de koning én de gewone Indonesiër ging de ene keer hier, de andere keer daar naartoe. De religieuze markt was dus nogal glijdend.

Op die religieuze markt kwam vanaf de 12e eeuw een nieuwe 'aanbieder': de islam. Natuurlijk was de islam niet helemaal vreemd aan de eilandengroep. Er staat zelfs één Maleis woord in de koran. Soera 76:5-6 van de Koran spreekt over de genoegens van het paradijs, waaronder: "De vromen zullen drinken uit bekertjes, waarin gemengd is van *Kafur*, een bron waaruit drinken de dienaren Gods...". Hieruit blijkt dat er al rond het jaar 600, toen Mohammed zijn openbaring van de Koran kreeg, handelsrelaties waren tussen Arabië en Indonesië, waar dan onder meer in *kafur* of kampfer werd gehandeld.

Veel gebieden in het Nabije Oosten, van Marokko en Zuid-Spanje tot de grenzen van Perzië en Afghanistan werden tussen 632-750 voor de islam gewonnen, vaak op een wijze, waarbij het leger een handje hielp. Toen stagneerde de uitbreiding van de islam. De tweede islamiseringsgolf kwam pas rond 1200 op gang, toen er in de islamitische wereld mystieke orden ontstonden, die een belangrijke motor voor deze uitbreiding waren. De islamisering van grote delen van Indonesië is een gevolg van deze tweede, langzamer en vreedzamer golf, die uiteindelijk de hele

Indische Oceaan tot een islamitische binnenzee maakte. De meeste handelaren van Zanzibar, Somalië, Arabië, Perzië, de kusten van India en Malakka tot de kruisdeneilanden van Ternate en Tidore en de Molukken werden moslim. Toen de Portugese vloot in 1522 bij het eiland Ternate kwam, op zoek naar specerijen en aan boord een Portugese priester, was men net zo'n vijftig jaar te laat: de koning was vijftig jaar eerder moslim en dus een sultan geworden. Op Ambon kon er door de christenen nog wel wat bereikt worden: Ambon is nu een mozaïek van christelijke en islamitische dorpen en dat is al de status quo sinds 1650.

De kooplui van de VOC hadden zich maar aan te passen aan die vele religies die zij tegen kwamen en ze moesten ze respecteren. Op veel contracten tussen de handelaren van de VOC en sultans van Indië komt een godsdienstige paragraaf voor: men accepteert geen overlopers, aan beide kanten niet. VOC-mensen die overliepen zouden dus niet overgehaald worden om moslim te worden en omgekeerd zou de VOC ook geen mensen proberen te bekeren of pogingen doen ze tot zijn kamp over te halen. De dominees vonden dat niet altijd even leuk: zeker de stad Batavia, dat kleine gebied op Java, waar de Nederlanders dan wel helemaal de baas waren, wilden zij een christelijk karakter geven. Af en toe verboden de schepenen van de stad dan wel eens een moskee en een chinese tempel, maar al te fanatiek waren de VOC-ambtenaren niet: in 1635 vaardigden ze wel een besluit uit, dat iedereen die zich liet dopen van Compagnieswege 2 kronen van 40 stuivers zou ontvangen om "alsoo oock te toonen, hoe aengenaem ons is, dat ons Heydense en Moorse gemeente haere salicheyt door den eenigen Salichmaecher, de here Christo mogen trachten te soecken."

Een veelbesproken affaire is die van dominee Ruterus, die in een ander gebied

van de VOC, Ceylon (nu Sri Lanka geheten) geprotesteerd had tegen de aanwezigheid van compagniedienaren bij 'heidense dansen'. Zijn zaak kwam voor de kerkeraad van Batavia (nu Jakarta geheten). De kerkeraad deed daar nogal laconiek over. Zij zag alleen, dat "de heidenen en ook de Mooren die vrouwen in haar huis of andre gelege plaatsen laten komen om op bruiloften, gastmalen of andere vrolijkheden te singen, dansen en konstige, ja wonderlijke sprongen te oefenen tot een burgerlijk vermaak der gasten, die getracteert werden, waar dan niet gesongen werden duivelsliederen, maar gemeenlijk den lof dergene die tracteert." Kortom: die danseessen hoorden bij een deftige maaltijd en als de VOC-mensen in hun omgeving handel wilden doen, moesten ze dat er maar bij nemen en Ruterus werd als te overdreven fanatiek naar Nederland teruggestuurd. Aan echt fanatieke dominees hadden de handelaren van de VOC niets!

Toen in de 19e eeuw de VOC was overgenomen door de Nederlandse regering en de koloniale staat steeds meer invloed begon te krijgen op het dagelijks leven, moest de koloniale ambtenaar zich wel intensiever met de islam gaan bemoeien. De leiders van grote moskeeën, de rechters van islamitische rechtbanken: zij werden eerst door de sultans benoemd. Toen de koloniale regering in de 19e eeuw steeds meer gebieden rechtstreeks ging besturen, moest zij dus niet alleen deze ambtenaren ook benoemen, zij moest ze ook gaan betalen en controleren. En zo krijgen we op het einde van de koloniale tijd dan de rare constructie, dat Nederlandse geleerden, vaak dominees-zonen, die eerst theologie en Hebreeuws studeerden, toen overgingen op het verwante Arabisch en islam-studiën deden, uiteindelijk examens gingen afnemen van moslims in Indië die rechter op een islamitische rechtbank wilden worden! In naam van koningin Wilhelmina werd in 1937 over

50 miljoen moslims (van de toen 60 miljoen inwoners van de kolonie) op islamitische wijze recht gesproken!

Hoe hebben de koloniale ambtenaren zich in die multi-religieuze situatie gehandhaafd en daar mede vorm aan gegeven?

Artikel 124 van de 'grondwet' van de kolonie, het *Regeringsreglement van Nederlandsch-Indië*, bepaalde in 1854: *De priesters der inlanders, die het Christendom niet belijden, zijn geplaatst onder het oppertoezicht der vorsten, regenten en hoofden, voor zooveel betreft de godsdienst die elk hunner belijdt..* Dit was rijkelijk vaag. Allereerst de vraag wie er 'priesters' waren: alle hadji's? Of ook alle leraren van de koran-scholen? Of de moskee-leiders, die ook (soms) de islamitische rechtbanken voorzitten, *penghoeloe* geheten? Voorlopig bepaalde de regering zich tot het duur maken van de bedevaart naar Mekka: honderd gulden voor de speciale pas. Men hoopte hierdoor het aantal hadji's te beperken.

In 1882 kwam er een regeling voor de islamitische rechtbanken, die zonder veel problemen *priesterraad* genoemd werden. Er waren nogal wat lokale verschillen, alnaargelang de mate van gezag die nog aan de inlandse vorsten werd gegund, maar op de meeste plaatsen besliste de *priesterraad* alleen over zaken van erfrecht en huwelijk. De *penghoeloe* die de priesterraad voorzat, was tevens adviseur bij de algemene rechtbanken. Als zodanig werd hij op Java en Madoera door de Gouverneur Generaal benoemd. Dat de *penghoeloe* meestal ook imam van de moskee van de hoofdplaatsen was, werd meegenomen, maar speelde geen hoofdrol. De islamitische rechter of de leraar: dat waren de functionarissen, waar het koloniale bewind vooral mee te maken had en het leiden van moskee-diensten werd eigenlijk als een soort vrijwilligerswerk gezien, wat het op vele plaatsen in

Indonesië nog is.

Tegen het einde van de 19e eeuw begon de koloniale regering plannen te maken voor onderwijs voor de inlandse bevolking. Er waren al tienduizenden koranscholen en vanaf 1870 is er door koloniale ambtenaren nogal eens gesuggereerd, dat het koloniaal inlands onderwijs daar maar bij aan moest sluiten: dat was goedkoop. Gewoon de koranleeraar bijscholing geven en dan stimuleren om ook Latijns schrift naast het Arabisch schrift te onderwijzen; ook wat rekenen, aardrijkskunde en andere algemene vakken erbij en de volkschool zou goedkoop ingericht kunnen worden. Dat voorstel is afgewezen. In 1888 besliste Minister van Koloniën L. Keuchenius "dat de inmenging van het Gouvernement en de geldelijke opoffering aan die scholen besteed tenslotte zouden strekken om een godsdienstonderwijs te bevorderen, dat voor ons gezag en onze invloed zeker weinig voordelig zoude zijn." Het was slechts één stap in een hele serie, waardoor het reeds bestaande islamitisch onderwijs naar de achtergrond werd gedreven en uiteindelijk moest gaan concurreren met het op westerse leest geschoeide onderwijs.

Tot ver in de 19e eeuw bemoeide de koloniale regering zich na een aanstelling nauwelijks met de *penghoeloe* en de vonnissen die hij uitsprak in de *sjarie'a*-rechtbank, de *priesterraad*. Dit betekende dat er nauwelijks controle op kon zijn, want de inlandse 'vorsten' of regenten hadden op vele plaatsen nauwelijks gezag over gehouden.

In 1891 werd Dr. Snouck Hurgronje, toen al een befaamde kenner van de islam, aangesteld tot *Adviseur voor Inlandse Zaken*. Hij signaleerde een aantal verkeerde zaken bij enige godsdienstige rechtbanken. Hij pleitte er dan ook voor dat de koloniale regering (en in feite dus namens die regering: hij zelf!) toezicht zou gaan uitoefenen op die rechtbanken. Vooral bij

de verdeling van erfenissen ging er her en der nogal eens wat verkeerd, omdat hier veel geld kon omgaan en de benadeelde partij nergens in beroep kon gaan.

Een eigenaardig debat ging Snouck Hurgronje aan over de echtscheiding. Zoals bekend, kan volgens strikt *sjarie'a*-recht een vrouw geen initiatief nemen tot echtscheiding. Een man die een tweede vrouw neemt, daarbij permanent gaat wonen en zijn eerste vrouw goed wil pesten, spreekt dus geen scheiding uit, zodat die vrouw niet opnieuw kan trouwen. In Palembang had de priesterraad daar wat op gevonden: die raadde dan de vrouw aan om afvallig te worden van het geloof, door bijvoorbeeld voor de *priesterraad* te zeggen dat er twee goden zijn. Dit werd genoteerd, waardoor de vrouw officieel ongelovig was geworden en haar huwelijksband verbroken. Ruim drie maanden later (vanwege de drie menstruaties die nodig waren, om het vorige huwelijk niet te laten herstellen) kwam zij dan verklaren tot beter inzicht te zijn gekomen, was weer moslim en kon met een andere man trouwen. Snouck Hurgronje wees een en ander sterk af: de officiële verklaring, dat het eerdere huwelijk van de vrouw ontbonden was, behoorde niet door deze rechtbank afgegeven te worden.

Hier zien we een eigenaardige inmenging van een niet-moslim, koloniaal ambtenaar, in de islamitische zaken van de islamitische meerderheid van Nederlands-Indië.

Het was niet de laatste inmenging: het *Kantoor voor Inlandse Zaken* werd in de volksmond *Kantor Agama* of Godsdienstkantoor genoemd en heeft zich intens met godsdienstige zaken van de islam bezig gehouden. Rond 1930 formuleerde dit kantoor zelfs een voorstel tot een huwelijkswetgeving, waardoor een monogaam huwelijk voor moslims ook mogelijk zou zijn. De man zou dan bij huwelijksluiting verklaren, dat hij bij aangaan van tweede huwelijk automatisch echtscheiding uitgesproken had. Dit ging

de moslims te ver en velen, die helemaal niet vóór polygamie waren, gingen die toch als mogelijkheid verdedigen om de te grote inmenging te kunnen aanvallen.

De Franse geleerde G. Bousquet, gehuwd met een Nederlandse vrouw en in 1938 op bezoek in Indië, had een hard oordeel over deze, naar zijn mening typisch Nederlandse zucht tot inmenging in islamitische zaken en overdreven eerbied voor de eigenheid van de andere partij. Tijdens een bezoek aan Delhi kwam hij tot de conclusie, dat de Engelsen geen islam-specialist hadden in hun koloniale apparaat. Deze zaken werden aan de moslims zelf overgelaten. Hoe anders in Nederlandsch Oost-Indië: "Een President van een *landraad* [gewone rechtbank] ziet dat zijn islamitische raadsheren wat problemen hebben met zittingen die tijdens de Ramadan worden gehouden? Wel, dan stuurt men een telegram naar het *Kantoor voor Inlandsche Zaken*, om een gemotiveerd *fatwa* te krijgen. De belangrijke wetboeken worden er op nageslagen, niet te vergeten de commentaren en de glossen daarop, en dan geeft Het Bureau zijn mening .. Hoe anders het Franse systeem, dat ligt tussen het Britse en het Nederlandse in, maar is toch dichterbij de niet-inmenging van de eerste. Zeker, in Algerije zijn wij beter geïnformeerd op het gebied van de islamitische zaken, dan de Britten in India, maar wij vinden het toch niet zo nodig om alle meningen van de schrift- en wetgeleerden te kennen en wij vinden het al helemaal niet nodig om daarvoor een speciaal orgaan in het leven te roepen." [G. H. Bousquet, *La politique musulmane et coloniale des Pays-Bas*, Paris, Hartmann, 1939, 45-46]

Begin 1942, terwijl de Japanse vloot al opstoomde in de Javazee om de kolonie onder de voet te lopen, was de laatste Adviseur voor Inlandsche Zaken, Dr. G.F. Pijper nog bezig een geschikte kandidaat te zoeken voor de geestelijke ver-

zorging in het koloniale leger, dat toen (net zoals nu ook in Nederland) nog geen leger-*penghoeloe* kende. Net zoals Minister Dijkstal en vele anderen in Nederland ruim vijftig jaar later was zijn eerste eis: iemand die Nederlands kent, dat wil dus zeggen, dat hij behalve een goede en degelijke islamitische opleiding ook is aangepast aan de eisen van de moderne maatschappij waarin hij leeft. [G.F. Pijper, *Studiën over de geschiedenis van de islam in Indonesia 1900-1950*, Leiden: Brill, 1977, blz. 85].

Over de opleiding voor *imams* in Nederlands-Indië zijn ook wel plannen gemaakt. Hier zien we ook de wensen naar een degelijke algemene én een islamitische opleiding, de grote aarzeling om van 'buitenaf' wat te ondernemen, toch de grote wens daartoe en het gevolg, dat er uiteindelijk niets goeds werd ondernomen. [Pijper, 86-90].

De vergelijking tussen het huidige Nederland en de vroegere kolonie levert zeker geen recept op, dat alle of vele problemen van nu zou kunnen oplossen. Zij levert wel een aantal verfrissende wisselingen van perspectief op. Niet alles hoeft opnieuw uitgevonden te worden en daarom kan zo'n terugkijk zeker zijn nut hebben. Zou men kunnen zeggen dat het huidige Engeland zijn vroegere *indirect rule* uit de koloniale tijd voortzet, de rol van de staat minimaliseert en de gemeenschappen zoveel hun eigen gang laat gaan? Dat Frankrijk een actief assimilatiebeleid continueert met een hoge graad van *étatisme*, prioriteit van de Franse *laïcité*, scheiding van religie en staat? Dat Nederland religies, ook de islam, serieuzer neemt als een maatschappelijke kracht, mits aan de moderne omstandigheden aangepast? Men kan dat *partnership* maar natuurlijk ook *betutteling* noemen! In het isolement is natuurlijk nooit de echte vrijheid te vinden, ook niet voor moslims!

Hadieth van Aboe Hoeraira: De Profeet heeft gezegd: 'Ieder kind wordt geboren met een aanleg tot de islam, en het zijn zijn ouders die het tot jood of christen maken, zoals ook ieder beest als een volledig jong ter wereld komt; zien jullie daaraan enig gebrek?' Toen zei Aboe Hoerairah: 'Lees als jullie willen maar het vers: .. *de aanleg waarmee God de mensen geschapen heeft. Gods schepping kan niet veranderd worden* [30:30] enzovoort. (Vert.: Wim Raven, *Leidraad...*, blz. 40)

MOSLIMS IN EUROPA

Raad van Moskeeën opgericht

Voormannen van de islamitische gemeenschap in Nederland hebben een Raad van Moskeeën opgericht. De nieuwe moslimorganisatie gaat binnenkort officieel van start. Interim-voorzitter is E. Ates, die vooral bekend is als voorzitter van de *Turks-Islamitische Culturele Federatie*, TICF. Volgens Ates is de oprichting van de *Raad van Moskeeën* vooral ingegeven "door een behoefte aan profilering van de moskee-organisaties". Hij benadrukt dat het niet zijn bedoeling is te concurreren met de twee overkoepelende islamitische organen in Nederland, de *Islamitische Raad Nederland* en de *Nederlandse Moslimraad*.

De *Raad van Moskeeën* gaat zich volgens Ates vooral bezighouden met zaken die de islamitische gebedshuizen aangaan, zoals de vestiging van een imamopleiding in Nederland en islamitische geestelijke verzorging in ziekenhuizen, gevangenissen en het leger, en een verblijfsregeling voor imams. "Het is goed dat Jan en alleman over deze zaken meepraat, maar het blijft een zaak van de moskeeën", aldus Ates.

Ates wil "de strijd aanbinden" met door de Nederlandse overheid gesubsidieerde moslimorganisaties die volgens hem "het initiatief van moslims wegnemen." De Raad van Moskeeën moet volledig onafhankelijk van de overheid gaan functioneren. De nieuwe Raad is officieel al enige tijd actief, maar heeft nu de organisatorische structuur rond en zal zich binnenkort presenteren. De organisatie vestigt zich in Rotterdam. [ANP, 18.3.97]

Gekke koeien maken de schapen duur

De islamitische slagers klagen sinds enige tijd over snel oplopende prijzen voor schapen. Eerst was er de gekke koeienziekte, die de regeling in het leven riep, waardoor ruggemerg en ingewanden van schapen vernietigd moesten worden: minder inkomsten en meer werk voor de slachthuizen. Daarna kwam er nog de varkenspest in Brabant, waardoor nu aldaar geen veevervoer mogelijk is. Men vermoedt ook dat er een grotere export is naar Frankrijk en Denemarken en dat ook meer Nederlanders op schapevlees overgaan. Schapen en vooral grote rammen, die eerst voor 350-400 gulden werden verkocht, moeten nu 700 gulden opbrengen. Daarom hebben Marokkaanse imams in maart een oproep gedaan tot de Nederlandse regering om de prijzen van schapen omlaag te brengen. Vooral in verband met het offerfeest, *Idoel Adha* van 10 Zoelhidja, of 18 april, vreesde men dat dit bij veel moslims problemen zou kunnen opleveren en dat vooral de prijs van de gewilde rammen nog meer zou kunnen worden opgedreven. [NMO]

Volgens secretaris A. Belhaj van de koei-organisatie van Marokkaanse Moskeeën UMMON is het offeren van een schaap geen verplichting. "Als je geen geld hebt om een schaap te kopen, hoeft het niet." Volgens Belhaj zullen veel moslims ervoor willen kiezen om geld naar het land van herkomst te sturen, zodat aldaar namens hen een schaap kan worden geslacht [ANP].

Inter-religieuze school uit Ede dreigt Nederlandse kinderen kwijt te raken

In BEGRIP (no. 106, december 1991) schreven wij al eerder over de Juliana van Stolbergsschool uit Ede. Al vanaf 1982 is deze school betrokken bij projecten tot integratie van minderheden. Vanaf 1985 kwam er echt 'ontmoetingsonderwijs', in 1986 zelfs een aparte imam voor het islamitische onderricht binnen de school die toen nog Prot. Christelijk was. Per 1 januari 1990 bleef de verantwoordelijkheid niet langer bij de *Vereniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs* te Ede, maar er kwam een aparte stichting, met een bestuur van christenen én moslims, die de school zou gaan besturen als een *Innerreligieuze Ontmoetingsschool*. Verschillende problemen kon de school overwinnen. Er kwam ook nog een aparte islamitische basisschool in Ede, maar toch bleven veel moslim-ouders hun kinderen naar de 'Juliana' sturen. Een andere ontwikkeling dreigt nu de ontmoeting te gaan dwarsbomen. Terwijl in 1990 nog 40% autochtoon was, is dat langzaam teruggegaan. Vorige jaar waren er nog tien Nederlandse kinderen (op een totaal van 95, toch al krap dus), maar ten gevolge van één advies van een orthopedagoge, haalden negen ouders hun kinderen weg. De allerlaatste autochtone leerlinge uit groep 8 doet nu CITO-toetsen en is vanaf september ook weg. Een aantal Marokkaanse vaders is met de gereformeerde dominee Wolvis gaan praten: zij zouden juist graag ook weer Nederlandse kinderen op die school hebben, om hun kinderen dat ontmoetingsonderwijs te kunnen geven. (*De Volkskrant* 15.3.1997)

Besnijdenisproject in Utrecht

In België is het allemaal beter geregeld: daar worden de kosten van een medisch verantwoorde besnijdenis helemaal vergoed. Maar in Nederland moet er vaak met de wet worden gesjoemeld. De huisarts doet meestal geen besnijdenis, maar verwijst naar de specialist, de chirurg of uroloog, onder verwijfsbriefje van een 'te nauwe voorhuid'. De ziekenfondsen betalen vaak wel, maar maken soms ook bezwaar. In Rotterdam is er de Stichting *Al-Chitaan*, die een en ander verzorgt (BEGRIJ no 122, Jan. 1995 blz. 30-31). In Utrecht zijn er nu bij GGD en Kruisverenigingen ook stappen genomen om huisartsen op te leiden voor het thuis verrichten van de simpele ingreep. De eerste tien huisartsen zijn aan de cursus begonnen en krijgen, naast medische voorlichting van ervaren chirurgen ook culturele informatie van het Nederlands Centrum Buitenlanders. Eigen bijdragen zijn niet te vermijden maar zullen ergens tussen de 25 en 75 gulden gaan komen. (NMO)

Fortuyn tussen de moslims

Op donderdag 27 maart kwam Dr. Pim Fortuyn, auteur van het boekje *Tegen de islamisering van onze cultuur: Nederlandse identiteit als fundament*, naar de Hogeschool Holland, waar naast anderen een groot aantal studenten en docenten van de HBO-Islam gereed zaten om het debat aan te gaan. Er waren niet alleen negatieve klanken. Verschillende sprekers benadrukten, dat bij alle waardering en ruimte voor multiculturaliteit in Nederland natuurlijk de mensenrechten niet in het gedrang mogen komen. Abdulwahid van Bommel benadrukte, dat verschillende

interpretaties van de *sjarie'a*, vooral op het gebied van de rechten van niet-moslims en van vrouwen, de toets der kritiek niet kunnen doorstaan en herzien moeten worden.

In het debat overwoog toch wel de kritiek op de 'columnistentoon', het gemakkelijke identificeren van islam met een agrarische en autoritair verklaarde maatschappij. Fortuyn ziet binnen een aantal islamitische landen een botsing ontstaan tussen de fundamentalisten (door Dr. Marien van den Boom nu 'stevige Islam' genoemd) en de liberalen. Dat is zeer duidelijk aan de gang in Algerije, Egypte, Iran en Turkije. Hij zegt ook wereldwijd zo'n botsing te vrezzen. Daar werd tegenin gebracht dat juist zulk karikaturaal geschrijf eerder kan leiden tot zo'n botsing dan een open gesprek, met waardering voor elkaar: "Fortuyn vecht tegen windmolens, maar Don Quichote was toch op zich ook een sympathiek heer", aldus Van Bommel. We zouden veel eerder moeten gaan kijken naar de oorzaken van die stevige islam. "Waar mensen geen wortels meer in de aarde hebben, zoeken ze die in de hemel" aldus probeerde Marien van den Boom de islam van de bebaarde mannen te plaatsen binnen de dramatische ontwikkelingen van een stuurlaars postkolonialisme en de onzekere en verwarde migrantenmaatschappij. Ibrahim Spalburg riep op tot deëscalerend spreken: "we hebben niets aan wederzijdse verkettering". [Zie ook BEGRIP maart 1997, blz. 97-99]. - KS

Kritische dialoog met Iran in een crisis

Op 10 maart deed een Duitse rechtbank een uitspraak in een rechtszaak over de moord op vier vooraanstaande leden van

een Koerdische democratische partij in een restaurant in Berlijn, ruim drie jaar geleden. Volgens de rechter was onomstotelijk bewezen, dat niet alleen de vier aangeklaagde Iraniërs, leden van de geheime dienst, schuldig waren, maar dat de werkelijke opdrachtgevers de gezaghebbende ajatollahs in Iran waren. Duitsland trok daarop zijn ambassadeur uit Teheran terug. Tot dat moment was Duitsland in Europa juist de partij die het sterkste pleitte voor een kritische, maar open dialoog met de regering van de islamitische republiek in Iran. Daarop riepen alle lidstaten van de EU, behalve Griekenland, hun ambassadeurs uit Teheran terug, zij het niet voor lang: nader overleg in april leidde er toe, dat voorlopig contacten op ministerieel niveau niet zullen plaatshebben, maar de handel, die door de lagere niveaus wordt behartigd, gaat gewoon door. Tot een echte absolute, ook economisch breuk, willen de Europeanen het in tegenstelling tot de Amerikanen, niet laten komen.

In dit verband is wel gesuggereerd dat de 'kritische dialoog' tot nu toe vooral een wat vrijblijvende dialoog was en dat nu pas een eerlijke en open kritiek loskomt. - KS

Bij de begrafenis van Loubna Benaïssa: de aktualiteit die de islamitische begraafplaatsen terug ter sprake brengt in België

Bij de begrafenis van het Marokkaanse meisje Loubna Benaïssa die door een Belgische pedofiel in Brussel werd vermoord [zie ook het vorige nummer van BEGRIP, blz. 104-105], werd de Belgische gemeenschap in al zijn geledingen getroffen door het waardig verloop en inhoudelijk gegeven van de islamitische begraaf-

nisgebruiken. De eerste rechtstreekse TV-uitzending van een islamitische begrafenisplechtigheid deed velen voor de eerste maal kennismaken met een godsdienstig ritueel van hun moslimburen.

Pijnlijk kwam daarbij naar voor, dat er te weinig islamitische begraafplaatsen zijn dichtbij de leefomgeving van de moslimgemeenschappen: Loubna werd niet in Brussel maar in Tanger, de plaats van afkomst van haar ouders, begraven, omdat er geen nabije begraafplaats was. Aldus werd gezegd. Het verlangen van moslims naar méér eigen begraafplaatsen werd reeds de dag na de begrafenis onderwerp van gesprek in de politieke wereld in België. De Vlaamse minister van volksgezondheid, onder wiens verantwoordelijkheid de regelingen voor alle begraafplaatsen in het Vlaamse landsgedeelte ressorteren, was de dag nadien zelf bereid daarvoor de nodige stappen te ondernemen en een dossier daaromtrent te openen met mogelijkheden aan de gemeenten om aldaar initiatieven voor te ondernemen in hun gemeenten.

Even vlug als de minister was er tegenspraak die vond dat de politiciers niet moesten 'misbruik maken' van de openheid en de medelevende gevoeligheid van de Belgische gemeenschappen met de beproefde islamitische familie 'om politiek enkele punten te scoren'.

Het verhaal van de islamitische begraafplaatsen is daarmee opnieuw een aktueel onderwerp van gesprek geworden in de daartoe bevoegde en verantwoordelijke kringen. - Simon Lambregts

Belgische moslims na de begrafenis van Loubna Bennaïssa: stagnatie?

Die tegenspraak werd met name verwoord

door de niet bij de *Executive van de Moslims in België* aangesloten *Raad van Moskeeën in België*. In 1974 werd de islam al door de Belgische regering officieel erkend als een godsdienst, zelfs als de tweede godsdienst van het land. Ondanks dat heeft het weinig opgeleverd, tenminste niet volgens de vlot Arabisch sprekende Y. Michot, namens de *Raad van Moskeeën* in België tijdens een uitzending van de NMO, zo. 20 April 1997. Terwijl er nog absoluut geen echte scheiding van religie en staat is in België en salarissen voor geestelijken, onderhoud van kerkgebouwen (zij het op een 'bevroren' niveau) voor rekening van de staat zijn, terwijl zelfs het a-religieuze humanisme op voet van gelijkheid met de religies, en dus eigenlijk als een religie wordt beschouwd, blijft het voor moslims na die formele erkenning eigenlijk nog steeds bij woorden. Een van de belangrijkste concrete zaken na de begrafenis van Loubna, het inrichten van islamitische begraafplaatsen, blijkt nu toch weer een grote struikelblok, omdat de gemeenten met wie contact was opgenomen nu pleiten voor begraafplaatsen, die voor iedereen te gebruiken zijn. De gesecculariseerde zienswijze dus, terwijl moslims een eigen islamitische begraafplaats zouden willen, aldus het harde standpunt van Michot, die volgens anderen, die wél participeren in de *Executive van de Moslims in België* toch teveel een onterechte kritiek en te gemakkelijke klaagcultuur vertegenwoordigt: enerzijds kan men toch de situatie van de (nieuwe) moslims niet zonder meer gelijk stellen met de gecompliceerde geschiedenis van de christenen, die in de Napoleontische tijd hun goederen (*temporalia*) kwijt raakten aan de staat, die ze nu controleert en daarvoor en voor de bedienaren vergoe-

dingen geeft. Anderzijds zijn het juist de seculiere humanisten die op basis van de formule van subsidie voor *filosofische overtuigingen* met een scheef oog kijken naar de gunstiger positie waarin de moslims nu door allerlei belangstelling lijken te geraken. [Zie ook BEGRIP, Maart 1996: 34-36 en Januari 1997: 33-34] - KS

Moslims door christenen uitgenodigd voor initiatieven naar het jaar 2000 toe

“God is ook de Vader van alle mensen. Daarom willen we ook dialogeren met de andere grote godsdiensten die naar de éne God zoeken, al doen ze dat ook langs andere wegen dan deze die Christus ons aanwees. De interreligieuze dialoog dringt zich in eerste instantie op met joden en moslims die met ons geloven in de God van Abraham, Isaak en Jacob. Het zou een grote vreugde zijn, moesten er in het jubeljaar gemeenschappelijke bijeenkomsten kunnen worden gehouden op plaatsen die voor de drie heilig zijn: de Sinaï, Bethlehem en Jerusalem.”

Aldus de Belgische bisschoppen in hun verklaring *Op weg naar het jaar 2000, een nieuwe advent*, uitgegeven in November 1996. Zij nodigen alzo concreet de rooms-katholieke christenen uit om met het oog op het jaar 2000 ook concrete contacten te leggen en te dialogeren met de moslims.

Elk bisdom in België maakt deze brief op zijn wijze concreet. Kerkwerk Multicultureel Samenleven moedigt zijn diocesane werkgroepen aan in het nemen van diocesane initiatieven waarin moslims en christenen elkaar ontmoeten. Inlichtingen over deze initiatieven kan men verkrijgen op het adres van *Kerkwerk Multicultureel Samenleven* in B-1000 Brussel, Huidevet-

terstraat 165. - Simon Lambregs

Turkse oecumene?

In maart organiseerde de *Nederlands-Turkse Federatie* een aantal bijeenkomsten, waar over en weer informatie werd gegeven over soennitische en alewitische islam. Uitgangspunt was, dat het verschil tussen soennieten en andere moslims vooral een politieke oorsprong heeft. Bij de opvolging van de derde kalief, Oethmaan (644-656) wilden een aantal moslims Ali niet als vierde kalief erkennen. Ali werd gedood door Jazied en dat verwijten de Alewieten en de Sji'ieten dan weer aan de soennieten. Omgekeerd is er het gerucht, dat de Alewieten geen goede moslims zouden zijn en bij hun mystieke *cem*-bijeenkomsten mannen en vrouwen bijeen zouden laten zitten met gedooft licht, wat tot allerlei seksuele uitpattingen zou leiden. De serie bijeenkomsten riep op tot betere kennis van elkaar en waardering van beide groepen binnen de ene islamitische familie. [NMO 20.4.1887]

Hoort Turkije bij Europa?

In Maart laaide het debat over een mogelijk Turks lidmaatschap van de Europese Unie weer op. Na soortgelijke uitspraken van VVD-leider Bolkestein, liet de *Europese Volkspartij*, waarin de Christen-Democraten zijn verenigd, horen in meerderheid tegen zo'n lidmaatschap te zijn. Dit gebeurde bij monde van voorzitter Wilfried Martens. Helemaal eens is men het niet: het Nederlandse CDA zei bij monde van woordvoerder Van der Linden dit lidmaatschap toch weer niet principieel uitgesloten te achten.

In de *Volkskrant* pleitte Turkije-kenner Prof. E. Zürcher voor een loslaten van de

ideologische kant van het debat: het moet om economische en politieke beslissingen gaan, die niet door ideologie worden verscherpt of verhard. Aan de andere kant gebeurt dat trouwens ook: daar spreekt men over Europa als een 'joods-katholieke samenzwering'! "Het welvaartsverschil tussen Turkije en Europa is nog altijd zó groot, dat een Turks lidmaatschap Europa momenteel letterlijk te duur te staan zou komen .. Op korte termijn geredeneerd is dat waar, maar wat een dergelijke benadering buiten beschouwing laat is dat Turkije met zijn grote (en jonge) bevolking, zijn relatief grote goed opgeleide middenklasse, zijn economische dynamiek, zijn voor het Midden-Oosten unieke watervoorraden absoluut het potentieel heeft uit te groeien tot een hoofdrolspeler in drie 'moeilijke' regio's: de Balkan, het Zwarte Zee-gebied en het Midden-Oosten. Integratie van zo'n belangrijke buur in het Europese systeem dient ook Europa's eigenbelang." (21.4.-1997)

De *Nederlandse Moslim Omroep*, NMO, liet op 20 april Dr. Peter van der Veer aan het woord, die betoogde, dat het hele debat niet over Turkije gaat, maar over de identiteit van Europa. Nadat in de 19e eeuw allerlei nationale identiteiten zijn geconstrueerd, zoals die van Nederland, Duitsland, België en Italië, moet er nu een identiteit van 'Europa' worden opgezet. Hoort Rusland daarbij? Horen dus de orthodoxe christenen van Griekenland, Servië en Rusland erbij? Het stellen van grenzen, van wie er niet bij hoort, is een onderdeel van dat mechanisme van het opbouwen van die 'eigen' Europese identiteit. Behalve het definiëren van de buitengrenzen, zit er ook een verwijzing naar de immigranten in: als gesteld wordt, dat 'Turkije niet bij Europa hoort', zou dat

ook betekenen, dat de immigranten niet bij Europa horen tenzij ze zich helemaal assimileren! - Vanuit de politieke partij D'66 werd duidelijk gesteld, dat het gevaarlijk is om culturele en religieuze elementen in te voeren in dit debat, dat politiek en economisch dient te zijn.

Overigens bleef de discussie niet beperkt tot Europese landen alleen: Bolkestein haalde op zaterdag 5 april eens 'stevig uit' en stelde, dat er in Europa alleen plaats is voor landen die 'de grote formatieve gebeurtenissen van de Europese geschiedenis gemeen hebben', waaronder dan schijnen te behoren het feodalisme, de Renaissance, de Verlichting en de ontwikkeling van de democratie. Juist in die maand was er een stevig debat over een religieuze dan wel seculiere grondslag van de staat in Turkije zelf. De Turkse staat van Atatürk kent vanaf 1924 een scheiding van staat en religie. Premier Erbakan, voorstander van sterkere islamisering, moest in april een aantal eisen van de legerleiding, traditioneel de bewakers van die scheiding, accepteren. Godsdienstscholen, die geen vergunning hebben, moeten sluiten en de speciale *imam-hatip*-scholen, middelbare scholen met een zwaar pakket godsdienst, beginnen niet na het vijfde, maar pas na het achtste leerjaar. (Zie ook BEGRIP November 1994, 22-25)

Verslagenheid en vragen in Den Haag na brand

In de nacht van dinsdag op woensdag, 24-25 maart brak een brand uit bij een Turkse familie in de Haagse Schilderwijk. De echtgenote en vijf van de tien kinderen van de heer Kösedag overleden. De politie heeft sterke vermoedens dat er brandstichting in het spel was, maar heeft nog geen

bewijs kunnen vinden dat naar bepaalde daders wijst.

Grote emoties barsten onmiddellijk los: zowel sommige Nederlanders als bezoevende Turkse bewindslieden gingen uit van een aanslag door Nederlanders en verweten Nederland om teveel te hameren op de mensenrechten-situatie in Turkije, terwijl de buitenlanders in eigen land niet eens voldoende bescherming konden ontvangen. Daartegen suggereerde Minister Dijkstal, dat het "erop lijkt, dat we Turkse problemen importeren." Hij doelde hier op de conflicten tussen Koerden en Turken, maar ook op andere tegenstellingen binnen deze bevolkingsgroep. Ook Zeki Arslan, medewerker van *Forum, Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling* (opvolger van het Nederlands Centrum Buitenlanders), stelde dat het "extremisme onder de allochtonen streng moet worden aangepakt."

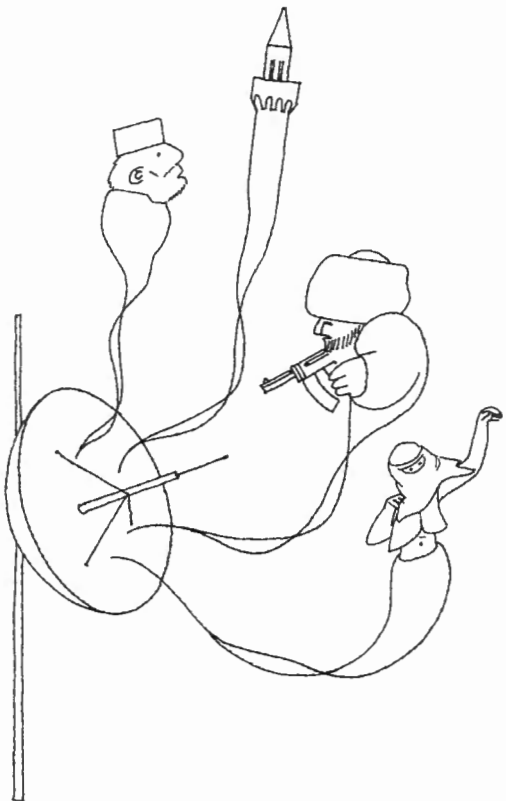
Dit argument kwam nog sterker naar voren, toen vrijdag 4 april in Schiedam een optreden van Turkse artiesten werd verstoord door een groep Koerdische jongeren, die met stokken gewapend anti-Turkse leuzen begonnen te schreeuwen op het podium, de apparatuur eraf gooiden, waarop een hevige vechtpartij ontstond.

De TV-schotel werd in dit verband nogal eens genoemd als boosdoener, vanwege de gemakkelijke verbindingen met het alles wat er in het land van herkomst gebeurt.

Op 6 april werd de binnenstad van Den Haag afgesloten, omdat de politie een demonstratieverbod wilde ondersteunen. Een Turks feest op 5 april moest afgeblazen worden en later in de maand, 20 april, had de viering van het Koerdische nieuwjaar in Den Haag plaats onder strenge politie-bewaking, zoals gewoonlijk

alleen bij grote voetbalwedstrijden te zien is.

De keten van dramatische gebeurtenissen werd nog verwarder door een brand in een huis van de Nederlandse buur van de familie Kösedag. De buurman had een rouwmars georganiseerd als 'tocht van verdriet en wanhoop'. Dinsdag 1 april bekende hij, dat hij de avond ervoor een brandje in zijn eigen huis had aangestoken en ook de dreigbrieven tot hem gericht, zelf had vervaardigd. Tot op heden is overigens de tragische brand bij de familie Kösedag nog niet opgelost.

Paus Johannes Paulus II in Serajewo

Terwijl het in Nederland en België al een warme lentedag was, bracht Paus Johannes Paulus II op 12-13 april in ijzige kou en sneeuwjachten een tweedaags bezoek aan Serajewo. In 1994 werd de reis nog op het laatste moment afgelast, omdat de Bosnische Serviërs de veiligheid van de paus niet wilden garanderen. Het oude multi-religieuze Serajewo is overigens niet meer wat het was: in 1990 waren er nog 40.000 Kroatische katholieken en nu is hun aantal gehalveerd. Het gemakkelijk dooreen wonen in de grote stad kan voorlopig nog helemaal niet. De paus bracht wel een boodschap van verzoening, maar het gigantische olympisch stadion was grotendeels gevuld met katholieken die in zuiver Kroatische gebieden wonen in het zuiden en midden van Bosnië.

Heviger terreur in Algerije, voorafgaand aan verkiezingen

Op 5 juni 1997 worden in Algerije nieuwe parlamentsverkiezingen gehouden. De vorige verkiezingen, in 1992, leken uit te lopen op een overwinning van het FIS, *Front Islamique de Salut*, Islamitisch Heilsfront. Het parlement werd toen ontbonden, de verkiezingen afgelast en ongeldig verklaard en het FIS verboden. Dit heeft geleid tot terreur van islamitische activisten én het regeringsleger in een sluipende burgeroorlog, die volgens schattingen ergens tussen de 50.000 en de 120.000 doden heeft gekost. Aan het begin van de verkiezingscampagnes haalden weer een aantal gruweldaden de kranten: in het dorpje Haouch Boughi el Jemisti, nog geen dertig kilometer van de hoofdstad Algiers, werden 93 (volgens

andere berichten tot de 150) inwoners gedood tijdens een nachtelijke campagne van een terreurgroep. Onduidelijk is het steeds of het hier gaat om islamitische terreur-groepen dan wel om burgermilities, bewapend door de Algerijnse autoriteiten, die een sfeer van blijvende angst moeten scheppen. - In Spanje werd een cel van de terreurgroep GIA, *Islamitische Gewapende Groep*, ontmanteld in Valencia, van waaruit ook groepen in Frankrijk werden geleid. [*Volkskrant* 11,12,14 en 24 april].

'Van kleur verschieten' als een nieuwe fase in de Nederlandse schoolstrijd?

De strijd, of aardiger gezegd: dynamische verhouding tussen openbaar en bijzonder onderwijs is een nieuwe fase ingegaan met een wetsvoorstel van de regering, dat een bijzondere of openbare school met een forse meerderheid van ouders (minimaal 200 handtekeningen) kan verschieten. In theorie zou een openbare, RK of Prot. Christelijke school met zo'n meerderheid dus in een islamitische kunnen veranderen. [*NRC* 22 maart 1997]

De Vereniging van Imams in Nederland: een ontmoeting bij de Raad van Kerken

In december 1996 kwam er een delegatie van de Vereniging van Imams in Nederland op kennismakingsbezoek bij Werkgroep Islam, een van de dialogegroepen van de Raad van Kerken in Nederland. De Vereniging van Imams stelt zichzelf voor in een folder met de volgende tekst:

"De Vereniging van Imams in Nederland is een wetenschappelijke en culturele vereniging, die de belangen van de imams

- zowel materieel als inhoudelijk - behartigt.

De vereniging komt op voor in het algemeen verwaarloosde belangen van de imams in Nederland en probeert antwoorden te vinden op de vele -al of niet ware- beschuldigingen die in hun richting geuit worden.

De vereniging werd in de maand juli van 1995 A.D. opgericht en heeft een ledental van circa zeventig imams van verschillende nationale afkomst bereikt. Het lidmaatschap van de vereniging is open voor iedereen die door zijn dagelijkse bezigheid als imam beschouwd kan worden volgens het huishoudelijk reglement van de vereniging.

De doelen van de vereniging kunnen als volgt geformuleerd worden:

1. de verbetering van de positie van de imam in het algemeen; zowel in relatie tot de achterban alswel als zijn functioneren in de Nederlandse maatschappij;
2. instrumentaal zijn bij het bij elkaar brengen van de imams en de moslims in Nederland zover als dat tot hun mogelijkheden behoort;
3. het tot stand brengen van structurele voorzieningen voor de moslims in Nederland bij de uitoefening van hun religieuze verplichtingen;
4. het corrigeren van verkeerde opvattingen, vooroordelen etc. over de islam;
5. het contact opnemen en onderhandelen met de Nederlandse overheid om oplossingen te vinden voor de rechtspositie van de imam in Nederland;
6. het werken aan het verbeteren van de beeldvorming van de islam en daardoor meer respect daarvoor bij de Nederlandse bevolking en overheid;

7. het samenwerken met alle relevante maatschappelijke instellingen om het ontstaan van een cultuur- en opvoedingskloof te voorkomen en te bestrijden met de beschikbare middelen daartoe;

Dit zijn enkele van de doelstellingen waar de vereniging zich voor inspant, geheel of gedeeltelijk te realiseren gedurende de verschillende fasen die tot haar beschikking zullen staan.

Wij verzoeken daarom alle relevante instellingen en personen om in deze voor ons zo belangrijke zaak mee te werken.

Een ieder is niet in staat individueel tot het beoogde resultaat te komen, gezamenlijk hopen we met Allah's hulp tot oplossingen te komen voor de enorme problemen waar de islamitische gemeenschap in Nederland tegenaan loopt. Vanuit deze gedachte is het idee van een imamvereniging ontstaan. Wij beschouwen ons als imams niet als een vervanging voor de raden en andere moslimorganisaties, die reeds bestaan, maar zijn bereid tot samenwerking met en aanmoediging van alle organen die in deze richting- het welzijn van de moslimgemeenschap in Nederland en van de maatschappij in het algemeen - werken."

De Imams Rofiq Fris en Al Bakhali, beiden bestuurslid van deze vereniging, benadrukten tijdens het gesprek bij de Raad van Kerken in Amersfoort dat hun vereniging voor imams niet gebonden is aan nationaliteiten. Alhoewel de meeste leden van Marokkaanse afkomst zijn, hebben zich ook imams van Pakistaanse, Turkse, Egyptische en Somalische imams bij VIN aangesloten. Eens in de maand vindt er een werkoverleg plaats in de verschillende regio's. Verder roept het

bestuur twee maal per jaar een algemene ledenvergadering bij elkaar.

De voorzitter van de vereniging is naar Straatsburg afgereisd en kon daar, op een vergadering van moslimorganisaties in Europa, de belangen van Nederlandse moslims ter sprake brengen.

De werkgroep Islam van de Raad van Kerken kon het VIN enige informatie verschaffen over de gang van zaken in kringen van de Bonden van Predikanten en de Vereniging van Pastoraal Werkenden in ons land.

Net als in gesprekken met andere islamitische organisaties, bleek er ook nu samenwerking mogelijk te zijn op het gebied van informatie en publiciteit. VIN en de Werkgroep Islam hopen, mits de achterban daarmee instemt, in de toekomst meer gezamenlijke activiteiten te organiseren. - Cokkie van 't Leven

Toch geen erkenning van eenzijdige verstoting door de man

Minister Sorgdrager van Justitie heeft een omstreden wetswijziging ingetrokken, die het mogelijk zou maken, dat Nederland een verstoting van de vrouw door de man alleen zou erkennen, zelfs zonder dat zij gehoord of geïnformeerd is. Volgens Marokkaans recht is zo'n eenzijdige verstoting door de man mogelijk en rechtsgeldig. Maar voor partijen die in Nederland wonen, kan dit niet zo maar worden aanvaard. Om allerlei problemen te voorkomen, vooral als de man in Nederland en de vrouw in Marokko woont, had de minister zich in dit geval bij het Marokkaanse recht willen aansluiten. Protesten vanuit het parlement en daarbuiten, hebben haar nu tot andere gedachten ge-

bracht. Het wetsvoorstel zou een verkeerd signaal geven aan vrouwen in islamitische landen, die juist ijveren voor gelijkberechtiging. [*Volkskrant* 26.4.97]

Ayasofya buigt voor stadsdeelraad in Amsterdam

Eén van de meest geruchtmakende én actiefste moskeeën van Nederland heeft een compromis gesloten met de stadsdeelraad van stadsdeel De Baarsjes in Amsterdam. De Milli Görüs-moskee had graag het grote terrein, dat in Amsterdam was gekocht, de vroegere RIVA-garage, willen gebruiken voor een islamitisch centrum. De deelraad wilde dit niet, sprak wel over een ander terrein. Terwijl de Ayasofya moslims uit geheel Amsterdam aantrekt, wil de stadsdeelraad vooral denken aan mensen uit de wijk alleen, en daarvoor op een deel van het aangekochte terrein ook woningen bouwen. Ayasofya wil niet verhuizen. Partijen zijn nu overeen gekomen, dat de Turkse vereniging zich houdt aan het door de deelraad opgestelde stadsvernieuwingsplan. [*Volkskrant* 27.4.1997, zie ook BEGRIP November 1995:25]

Een betrouwbare gids voor beginners
Sajidah Abdus Sattar, *Islam voor beginners. Een heldere inleiding tot de wereld van de islam*, Amsterdam: De Boekerij, 1997, 150 blz. ISBN 90-225-2192-3, prijs f 24,50

Een van de meest curieuze 'inleidingen tot de islam' is wel het boekje *Edelgesteenten der Geloofsleer*, een islamitische catechismus van de Algerijn Tahir al-Djaza'ir, vertaald door Dr. G.F. Pijper "tot beter begrijpen van het geestesleven van bijkans zestig miljoen van onze medemensen, die leven in hetzelfde Koninkrijk" (blz. VIII) Dat was in 1948 en de Indonesiërs beschouwden zich reeds onafhankelijk, maar een hoogleraar in Batavia had daar toen natuurlijk nog zijn eigen gedachten over. Pijper heeft het over de vele publicaties van zijn auteur Tahir, een 'veelschrijver', maar ja wat wil je: "oorspronkelijkheid — dat phantoom der Westerse denkwereld — geldt in het godsdienstig denken van de Islam niet voor verdienste." (XVII) Hiermee, en met het vreselijke saaie boekje van de *Edelgesteenten* (zeker zo saai als de katholieke catechismus die ik in mijn jeugd van buiten leerde), is het nog niet afgelopen. Zeker de laatste jaren is er een groot aantal algemene inleidingen op de islam verschenen, want wat er was, beviel kennelijk toch niet voldoende.

Van een moderne Nederlandse moslim hebben wij nu een nieuwe inleiding in de islam gekregen: zonder dat de auteur ook maar iets nieuws heeft hoeven te bedenken, toch heel wat rijker, royaler, veelzij-

diger en verrassender dat het schoolse geschrijf van de eerbiedwaardige Algerijn! Tahir doet aan versmallingen: de grote resultaten van plichtenleer (*fiqh*) en geloofsleer (*kalaam*) op veertig bladzijden samenvatten, geschikt om door jonge kinderen van buiten geleerd te worden. Mevr. Abdus Sattar heeft een heel ander publiek voor ogen en daarmee wijkt zij niet alleen af van de traditionele islamitische catechismus, maar ook van de geleerde, maar vooral op historische feiten gerichte westerse oriëntalistiek, die vanwege zijn academische beperking de gelovige aanvaarding, de vreugde en het genot van een religieuze leer natuurlijk niet kan doorgeven. Een boek als dat van J. Waardenburg c.s., *Islam. Norm, ideaal en werkelijkheid* is zeker een betrouwbare gids, maar vooral voor de feiten en niet voor dat labyrint van gevoelens, zoektochten, verwarring en ontdekkersvreugde, dat echt geloof heet.

Dit ter inleiding: nu het boek zelf! *Islam voor beginners* start niet met een historisch verhaal, maar met een greep uit de belangrijkste kernwoorden op het gebied van geloofsleer en ethiek. Het fragmentarische wordt benadrukt door citaten en anecdoten, die in kader gezet het boekje een levendiger aanzien geven en wat relativering kunnen geven. Zo al op blz. 23 dat citaat uit Roemi's *Mathnavi* over een herdersjongen die zijn liefde voor God uitspreekt: "O God, ik wil Uw dieenaar zijn en Uw schoenen repareren..", waarop Mozes de jongen terecht wees, omdat hij had moeten weten dat God geen schoenen nodig heeft. Maar Mozes kreeg

weer op zijn kop van God: "Mozes! Je hebt een toegewijde dienaar van Mij weggejaagd. Is het je taak bijeen te brengen of te scheiden? Ik heb ieder mens een eigen gewoonte en uitdrukkingwijze gegeven.."

Hieruit moge al duidelijk zijn: hier wordt geen verkrampde apologie van de islam gegeven, integendeel. Over de positie van vrouwen krijgen we meteen al in het begin een genuanceerd betoog over het feit dat de koran "in eerste instantie mannen aanspreekt op hun materiële verantwoordelijkheid en vrouwen speciale rechten toekent" maar dat de latere moslims dit vaak hebben aangegrepen als rechtvaardiging van paternalistische machtsverhoudingen. "Tegenwoordig wordt de vraag gesteld hoe een dergelijk onderscheid te rijmen valt met het principe van gelijkberechtiging." (21) De Soedanees Abdullahi Ahmed An-Na'im heeft het wat vinniger gezegd dan deze wat ingehouden formulering, maar het staat er voor de lezer duidelijk genoeg: de islam is vlg. Abdus Sattar een historisch feit-in-beweging, lang niet altijd het ideaal, dat ook als 'de islam' gezien mag worden. We moeten het ene niet verdoezelen ten gunste van of ten koste van het andere.

Na een inleidend hoofdstuk met de grote lijnen tussen ideaal en werkelijkheid van de islamitische beweging, krijgen we twee hoofdstukken, die historisch zijn opgebouwd. Blz. 39-86 biedt een geschiedenis van het begin van de islam, dus van het leven van Mohammed. De nadruk ligt hier op het geleidelijke proces, waarlangs Mohammed uiteindelijk tot het besef van zijn religieuze roeping kwam. De moeilijkste episode uit Mohammed's leven, de bloedige afrekening met enkele Joodse stammen, wordt eerlijk en niet-apologeti-

sche besproken. Historisch is het zeker juist wat er gesteld wordt op blz. 60: "Daarmee werd het duidelijk dat het eerdere harde optreden tegen de Kuraizajoden zuiver op krijgsrecht gebaseerd was..", maar veel moderneren zullen toch problemen met dat krijgsrecht houden!

Blz. 87-137 geeft de nadere uitwerking van de algemene hoofdthema's van de islam, met eerst een hoofdstuk gegroepeerd rond de vijf zuilen, dan een rond de belangrijkste wetenschappen. De vertaling van het woord *islam* = 'vredige overgave aan God' is een goede vondst (blz. 87) en maakt van het platte 'overgave' een actie-ver daad, terwijl de taalkundige verwantschap met vrede er ook in voorkomt. De godsnaam *ar-rahman* wordt op blz. 92 gezien als 'de vrouwelijke kant van God', een beetje modieus taalgebruik, maar wel terecht en zeker beter dan het 'barmhartige', dat in gewoon religieus Nederlands toch vaak verwijst naar de zondenvergeving en niet naar de (naasten)liefde, waar het veel meer mee te maken heeft.

Het slothoofdstuk bespreekt onder meer de vraag of er 'een Nederlandse islam' zou kunnen komen. Hier ook geen uitvoerige speculaties, maar een evenwichtig oordeel: "Vanzelfsprekend wordt niet verwacht dat de bronnen en fundamentele leerstellingen van de islam veranderen, maar wellicht wel de beleving, de organisatie en de interpretatie van bepaalde details" (blz. 143).

Het boek is zorgvuldig uitgegeven, met een aardige lay-out. Een kleine bibliografie en een lijst van consequente transcripties van onvermijdelijke vreemde woorden vullen het goed aan. Een enkele drukfout wellicht: Kairoewan werd als islamitisch centrum van Noord-Afrika, Tunesië, niet in 969-970, maar in 670 gesticht (blz.

76). Op blz. 102 klinkt Abullah (= 'Vader van God') bijna ketters, maar het is toch een drukfout voor Zijn dienaar Abdullah Ansari, de gewoon in 1089 gestorven mysticus. - Zo'n boek doet je verlangen naar nog veel steviger kost voor gevorderden: een moderne variant van de twee delen van Ameer Ali, *The Spirit of Islam en A Short History of the Saracens*: kunnen of mogen we zoiets ook nog van Mevr. Abdus Sattar en Nederlandse uitgevers verwachten? - Karel Steenbrink

Moslims-migranten temidden van die vele andere migranten

Mar Oomen & Jos Palm, *En de goden verhuisden mee. Portretten van niet-westerse gelovigen*, Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen/Novib, 1997 127 blz. ISBN 90 6832 266 4 f 24,50

In Genesis 30 en 31 staat het verhaal van de gastarbeider Jacob, die bij zijn oom Laban komt werken. Na tweemaal zeven jaar werken heeft hij zijn geliefde vrouw Rachel verdiend en wil dan vertrekken, maar krijgt geen ontslag. Hij vertrekt met Rachel in het geheim. Intussen had Rachel wel de huisgoden van haar vader gestolen en meegenomen. Laban reist het gelukkige jonge stel achterna, doorzoekt alles, maar vindt niets, omdat Rachel de goden in het kameel-kussen heeft gestopt waarop ze zat. En ze kon niet opstaan vanwege een van de oudste smoezen der mensheid: 'het ging haar naar de wijze der vrouwen'. Het boekje *En de goden verhuisden mee..* geeft geen precieze verwijzing naar een bijbeltekst voor de titel. De eeuwenoude realiteit, die al in Genesis 30 en 31 wordt aangegeven, komt hier in vijf prachtige portretten, zeer levendig naar voren. De auteurs hebben vijf personen of

stellen geïnterviewd: twee met een christelijke achtergrond, twee moslims en een hindoe.

Het verhaal "Soumaya's weg" heeft al vóór het verschijnen voor de nodige opschudding gezorgd. De jonge marokkaanse vrouw, die hier met de schuilnaam Soumaya is aangeduid, "heeft te kennen gegeven dat de weergave in enkele passages niet strookt met haar eigen visie", dat staat op de slotpagina. Zij heeft ook nog geprobeerd om via een kort geding de publikatie van het boekje tegen te houden, maar dat heeft de rechter afgewezen. Wat we nu in het verhaal over Soumaya lezen is, als in de stijl van de andere verhalen, een verhaal als een legpuzzel, of als een film, waarin steeds met flash-backs wordt gewerkt. In flarden krijgen we heden én vroegere geschiedenis van Soumaya en haar familie te horen. Dat is allemaal niet zo fantastisch: haar vader, dorpsman, trouwde in Marokko met een knap meisje uit de stad. De vader koos uiteindelijk voor zijn familie en scheidde van de te zelfstandige vrouw. Later werkte hij in Frankrijk, België en Nederland. Vond in Marokko en nette vrouw, die toch de herinnering aan de eerste niet kon wegvagen. In Nederland belandden twee broers van Soumaya in de gevangenis, terwijl een van hen later nog zelfmoord pleegde. Een zus loopt van huis en gaat in een blijf-van-mijn-lijf-huis. Haar vader raakt werkeloos en krijgt door omstandigheden nog WAO ook. Afijn, het kan nauwelijks erger in zo'n levensverhaal en die lieve Soumaya wil niet van huis wegllopen, omdat het voor haar ouders te erg zou zijn als ook het vierde kind mislukte. Ze doet netjes HAVO en verpleegsteropleiding. Daarbij maakt de godsdienst het leven ook nog niet makkelijker. Wel in de

opleiding: "enkele collega's hebben tijdens de ramadan zelf met me meegevestigd" (94) en ze heeft ook een diep persoonlijk contact met God: "Dat omhulsel van warmte, erkenning en waardering dat iedereen zo hard nodig heeft, haal ik uit mijn persoonlijke relatie met God. God geeft mij zelfvertrouwen, Daar kan niemand aankomen." (96). Maar de godsdienst die rond imam en moskee is georganiseerd, daar moet ze niets van hebben. In het traditionele leven ging het nog, maar sinds begin jaren tachtig ging het allemaal veel strenger, "met allemaal regels, zeker niet spiritueel. De koran werd heel eenzijdig gebracht." (89) Over de imams heeft zij weinig goede woorden over, op zijn best een beetje medelijden: "velen onder hen maken zelf een crisis door, ook zij zijn migrant. Maar voor liefde respect, spiritualiteit is geen plaats." (97).

Het Turkse gezin in het verhaal van "Het suikerfeest" heeft het wat beter getroffen. Ook hier is de man arbeidsongeschikt en "wóont zo'n beetje in de moskee" (36). De relatie met zijn vrouw is niet best: vele jaren, terwijl hij geld opstuurde naar haar in Turkije, had hij hier een andere vriendin. Toen zij later kwam, is het nooit echt goed geworden. "Zijn ouders, zegt Ismaël, kunnen niet met en niet zonder elkaar." (33). Met de kinderen gaat het aanzienlijk beter: Ismaël werkt als vliegtuigmonteur bij de KLM, losvast via een uitzendbureau. Zijn vrouw Aysa heeft een vaste baan: halve dagen in een ziekenhuis. Ismaël is weer op koranles gegaan. Hij wil de koran in het Arabisch kunnen lezen en wil zijn zonen van zeven en vijf over het geloof kunnen vertellen. Hij wil het geloof van de imam kennen, maar gelooft ook stevig in geesten, die je ziek kunnen

maken en koopt een boek, waarin de geestenbezwingingen staan..

Mar Oomen en Jos Palm hebben portretten geschreven met veel flash-backs, met weinig theorie en veel korte kleine feiten, waarmee liefdevol een zeer levendig beeld wordt gegeven. Aan theorievorming doen ze niet en hun verhalen mag je dus ook niet generaliseren. Theologische reflectie vind je hier al helemaal niet, omdat het eerder gaat om de zichtbare religiositeit en zeer individuele gevoelens dan om algemeen geldende houdingen, laat staan waarheden. Voor wie zich niet ergert aan de soms kinderlijk korte zinnestukjes en de vele flash-backs, waardoor de verhalen ingewikkeld in elkaar zitten, worden hier aardige personen sympathiek voorgetoverd. Met wel heel veel trieste zaken en de goden lijken daar ook nogal eens bij te horen! - Karel Steenbrink

Een Islamnummer van het Tijdschrift voor Theologie

Het in Nijmegen uitgegeven *Tijdschrift voor Theologie* begon de nieuwe jaargang, 1997, met een themanummer over "De Islam als na-christelijke godsdienst". Islamoloog Prof. Dr. Jan Peters S.J. licht deze titel als volgt toe: "De historische volgorde van de joodse, christelijke en islamitische openbaring heeft .. evidente consequenties voor de visie op de heils-en openbaringsgeschiedenis zoals verwoord binnen deze drie godsdiensten. Alle drie ontspruiten aan de grote monotheïstische traditie uit het Nabije Oosten, gekenschetst in de persoon van Abraham, maar voor elk van de drie is de relatie tot beide andere tradities verschillend." Dit wordt uitgewerkt door Emilio Platti en Reinhard

Leuze. Platti (1943) doceert in Leuven/Louvain en Parijs en is tevens nauw verbonden aan het aan het studiecentrum van de Dominicanen in Cairo. Hij analyseert de oudste gegevens en concludeert dat de islam meer niet-christelijk dan na-christelijk is. Inhoudelijk putten christendom en islam meer naast dan na elkaar uit een zelfde oudtestamentische bijbels-prophetische bron. De islam houdt een anders dan christologische namelijk een koranologische heislbemiddeling voor (22). Reinhard Leuze (1943) is Lutheraan en hoogleraar in München. Hij viel in Duitsland op door zijn publikaties over de islam. De kern van zijn betoog draait om de stelling dat God in jodendom, christendom en islam dezelfde is maar niet-gelijk. Hub Zwart en Cor Hoffer behandelen het onderwerp "zeggenschap over het lichaam" in de medische ethiek bij westerse en moslim denkers. Dit heeft alles te maken met de bereidheid tot orgaandonatie onder moslims. Zwart (1960) werkt als onderzoeker in Nijmegen en Hoffer (1955) in Leiden. Karel Steenbrink (1942) is behalve eindredacteur van Begrip, universitair hoofddocent bij het interuniversitair instituut voor missiologie en oecumenica (IIMO) te Utrecht. Voor zijn onderwerp "Moslims en de kerken: Contacten en dialoog als onderdeel van kerkelijk handelen", heeft hij Begrip vaak als bron geconsulteerd. Alleen al vanwege deze bijdrage zal dit themanummer vele lezers van ons blad interesseren. J. Peters hield zijn boekenrubriek "Literatuur over de Islam" kort om nadrukkelijk te verwijzen naar het in november bij Kok in Kampen verschenen themanummer ISLAM van het *Gereformeerd Theologisch Tijdschrift* (besproken in Begrip Jrg. 23 (1997) no 130 blz 45). Beide nummers samen bevatten een rijke

bron aan informatie en inspiratie voor iedereen die geïnteresseerd is in de relatie tussen islam en christendom. Dit islamnummer van het *Tijdschrift voor Theologie* kan worden besteld bij Postbus 1609, 6501 BP Nijmegen. Giro 3526700 ten name van Studia Catholica adm. TvT. Prijs f 19.75.- J.Slomp

Rampentoerisme op een islamitische toer

J.A. Emmerson Vermaat, *'In naam van Allah': Islamitisch fundamentalisme en terrorisme*, Utrecht: De Banier, 1997, 136 blz., ISBN 90-336-2531-8

Emerson Vermaat zoekt het geweld op, zoals andere journalisten (06-11: nu 1-1-2) alsmaar geobsedeerd zijn van verkeersslachtoffers. Algerijnse GIA, terroristen uit Libië, Soedan, Palestijnen en een aantal anderen, allemaal simpelweg zonder veel nuanceringen en al helemaal zonder historische achtergrond in een boekje geplaatst: *'In naam van Allah'*. Er staat zo her en der wel een relativering: "De meeste moslims wijzen geweld en terreur af en een groot aantal gezaghebbende moslimleiders heeft zich gedistantieerd van de opvatting dat een moslim het paradijs verdient als hij zichzelf in een Israëliische bus opblaast.." (7). Die moslimleiders komen wij verder in het boekje nauwelijks tegen: wel veel verhalen van geweld en bloed, nogal sensationeel aangedikt. Aan de oproep van blz. 30: "Binnen de islam zijn er gezaghebbende stemmen tegen geweld en terreur opgegaan, al zou het wenselijk zijn dat die stemmen méér aandacht in de media kregen": wordt in ieder geval hier nauwelijks of geen gevolg gegeven. Dat zou dus wenselijk zijn voor een volgende keer!- KS

Duitse bijdragen aan het inter-religieuze gesprek

De *Inrareligiöse Arbeitsstelle* te Iserlohn heeft in de serie "Religionen im Gespräch" een nieuwe uitgave uitgebracht, waarin een groot aantal bijdragen is opgenomen over de dialoog tussen boeddhisten en christenen, als ook over het project "Weltethos" van Hans Küng. Daarnaast is een aantal bijdragen over actuele ontwikkelingen in de dialoog in West-Europa in de bundel opgenomen.

R. Kirste, P. Schwarzenau, U. Tworuschka (Hrsg.), *Wertewandel und religiöse Umbrüche*, [RIG 4], Balve 1996.

Het boek is te bestellen door overmaking van f 36,50 (=inclusief porto) op naam van M. van den Boom te Bilthoven, rek.-no. 54.60.77.110 o.v.v. 'RIG4'.

De imam in het ziekenhuis

H. Omlou-Visser en C.L.M. van Straten, "Geestelijke verzorging voor allochtone patiënten", *Maandblad voor Geestelijke Volksgezondheid*, November 1996:1167-1173

In een boeiende bijdrage beschrijven twee auteurs hun ervaringen met de geestelijke verzorging voor moslim en hindoe allochtonen in Rosenburg, centrum voor psychiatrie in Den Haag. Duidelijk wordt dat een zorgvuldige inbedding binnen een reeds bestaande afdeling van geestelijke verzorging noodzakelijk is. Er wordt gewezen op valkuilen en complicaties.

Na een grondige voorbereiding werd per 1 maart 1994 de imam R.F. Haselhof aangesteld, zodat nu ruime ervaring werd verkregen. De meeste moslim patiënten reageerden positief op het aanwezig zijn van een imam in de instelling; het geeft

hen een gevoel van erkenning. Artsen en verpleegkundigen verwijzen naar de imam en vragen hem om raad. Binnen het team van de geestelijke verzorging is de imam een vertrouwd collega geworden.

Behalve het hierboven genoemde artikel is er ook een brochure van 24 bladzijden uitgegeven met een volledig verslag van het onderzoek, het verloop van het proces en een literatuurlijst [aan te vragen bij Stichting Rosenburg, Afd. Geestelijke Verzorging, t.a.v. Mevr. C.van Straten, PB 53019, 2505 AA Den Haag]. - W.H. van den Bergh, Soest.

'Een stap naar elkaar toe': uitnodiging aan parochies en christelijke gemeenschappen om moslims te ontmoeten in voorbereiding en nawerking van 'Graz 1997'

Bij gelegenheid van de Vlaamse Kerkdagen, die van 18-20 april in Ieper doorgingen, lanceerde de Werkgroep Relatieopbouw Christenen-Moslims van *Kerkwerk Multicultureel Samenleven* een uitnodiging en een aanbod van concreet materiaal voor de plaatselijke RK-parochiegemeenschappen en andere christelijke groepen om als christenen rond het gebeuren van Graz 1997 ook moslims in hun omgeving te ontmoeten.

Een van de aandachtspunten in Graz is ondermeer de uitnodiging om ook in een geest van verzoening de dialoog met het jodendom en de islam, te blijven onderhouden en uit te bouwen.

Naar de contacten met moslims toe biedt de Werkgroep twee uitgewerkte *Ontmoetingen in vriendschap en in het aanwezig zijn bij elkaars lezingen uit Koran en Bijbel* aan. Eén nodigt uit tot een informele ontmoeting met uitleg over Graz en een aansluitende wake van een bijbel- en

koranlezing voorafgaand aan Graz, en een tweede uitnodiging betreft een organisatie van een tweede ontmoeting waarop men verslag uitbrengt over Graz nadien.

De wakes zijn uitgewerkt in de dialooggroep Christenen-Moslams van het Abrahamhuis van Genk en worden uitgegeven door Kerkwerk Multicultureel Samenleven, Werkgroep ROCM, Huidevetterstraat 165, Brussel. Ze zijn aldaar verkrijgbaar aan de prijs 60 BF per brochure. Bestellen kan met vermelding aantal exemplaren en de naam 'Een stap naar elkaar toe. Christenen en moslams ontmoeten elkaar'. - Simon Lambregs

CURSUSSEN EN ONTMOETINGEN

* GABRIELLE POT REIZEN PB 3756, 1001 AN Amsterdam, tel. 020-6854845 biedt taalcursussen en taal- en cultuursussen Turks aan, waarbij de cursisten vier weken doorbrengen in Antalya aan de Turkse zuidkust. 's Morgens wordt er les gegeven, terwijl de middagen worden besteed aan ontmoetingen met mensen die b.v. in de gezondheidszorg of het onderwijs werken. - Voor Marokko biedt NIMSJOE REIZEN, PB 10141, 1001 EC Amsterdam, tel. 020-6247726, het gehele jaar drie- en zesweekse taalcursussen op verschillende niveaus aan, terwijl er voor gevorderden thema-cursussen zijn over literatuur en cultuur. Programma's kunnen bij de reisbureaus worden aangevraagd.

* Dinsdagavond 3 juni houdt de werkgroep *Samen Leven Anders Geloven* in Zwolle een trainingsavond 'gespreksleiding interreligieuze gesprekken' en zaterdagmiddag 7 juni een kennismaking met de nieuwe imam van de Ulu-moskee in Zwolle. - Later in de zomer wordt er op initiatief van de moskee een picknick gehouden: info 038-4536482.

* Voor internet-contacten <http://www.xs4-all.nl.salaam> (voor contact- en huwelijksadvertenties, maar ook voor fatwa's).

* Maandag 15 september is er de jaarlijkse studiedag 'Islam en Christendom' aan de *Vrije Universiteit* te Amsterdam. Voor nadere gegevens zie hiernaast.

Verhalen en symboliek in de islamitische traditie
Colleges islam en christendom 1997, ma. 15 september

Het verhaal gaat...ook binnen de islamitische traditie !
De jaarlijkse post-academische colleges 'Islam en Christendom' gaan in op de heel eigen rol van verhalen en symbolen in de wereld van de islam.

Mevrouw dr. S. van de Wetering (docent Islam-godsdienst, Academie voor Theologie en Levensbeschouwing, Diemen) bespreekt de aard en betekenis van de *Hadieth* (overleveringen van woorden en daden van de profeet Mohammed). Welke rol spelen zij in de spiritualiteit en geloofsbeleving van moslims? Ook evalueert zij enkele *hadieth*-collecties die toegankelijk zijn voor geïnteresseerden.

Dr. M. van den Boom (godsdienstwetenschapper, Academie voor Theologie en Levensbeschouwing) bespreekt de rol en het gebruik van symbolen in religieuze tradities, toegespitst op de islam. Welke voorstellingen of verhalen worden bij godsdienstlessen gebruikt om bijvoorbeeld Iblis/Satan of het kwaad te verbeelden? En wat is de rol van symbolen binnen de mystieke traditie?

De postacademische colleges 'Islam en Christendom' vinden dit jaar plaats op maandag 15 september, 10.00-16.00 uur. De college-serie 'Islam en Christendom' wordt verzorgd door mevrouw drs. C. van 't Leven, namens de SoW-bureau's voor ontmoeting met moslims en door Prof. dr. A. Wessels namens de Theologische Faculteit van de Vrije Universiteit Amsterdam.

Opgaven schriftelijk of telefonisch voor 15 augustus 1997 t.a.v. mevrouw Corna Renger, secretariaat *Ontmoeting met Moslims GKN*, Postbus 203, 3830 AE Leusden; 033-4960-329.

Plaats: Kerkzaal Theologische Faculteit V.U., de Boelelaan 1105, Amsterdam

Kosten: f 25,- (inclusief lunch); studenten f 10,-

begrip

Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
Tel. 073-6145159 (tstnr.3)